

Náboženské základy marxizmu vo filozofickej reflexii Nikolaja Alexandroviča Berďajeva

„Je prekvapujúce, akú rolu dnes marxizmus hrá. Toto učenie vzniklo pred sto rokmi a dnes už nezodpovedá ani súčasnej spoločenskej realite, ani filozofickému a vedeckému mysleniu a v mnohých častiach doslova zastaralo. Pritom je toto učenie stále dynamické a jeho dynamika sa zvyšuje. ... Marxistické učenie stratilo veľa zo svojej teoretickej, poznávacej hodnoty, ale o to viac zosilnelo ako demagogický nástroj propagandy a agitácie.“¹

Prorocké slová ruského náboženského filozofa a konvertitu z marxizmu na kresťanstvo Nikolaja Alexandroviča Berďajeva dodnes strhávajú pozornosť nejedného teológa, filozofa, či politológa. Autorova vycibrená schopnosť až do najmenších detailov demaskovať iluzórnosť fiktívnej reality s nevídanou jasnozrivosťou logickej argumentácie, spojená s nezlomnou túžbou po slobode ducha človeka vo filozofickej, teologickej, či sociologickej reflexii podanej brilantným literárnym štýlom, len ťažko nachádza seberovného. Nami zvolená perspektíva poodkrývania náboženských základov marxizmu túto Boho - hľadačskú výnimočnosť osobnosti autora len potvrdzuje. Berďajev totiž nebol len nestranným pozorovateľom marxizmu štatisticky hodnotiacim jeho devastačné účinky. Tragédiu marxizmu vnútorne, duchovne a tvorivo na vlastnej koži prežil a dopodrobna analyzujúc ponúkol ako výstrahu budúcim generáciám. I keď s manželkou Lýdiou Judifovnou rodenou Rappovou nemali deti, stále sa nájde veľa jeho „duchovných detí“, ktoré objavia jedinečnosť ba priam nadčasovosť práve duchovného bohatstva jeho diel.²

Spomedzi všetkých filozofov reflektujúcich fenomén marxistickej filozofie Berďajev vyniká predovšetkým zdôrazňovaním dynamickej stránky marxizmu, ktorú môžeme nazvať stránkou náboženskou. Totiž samotné abstraktné myšlienky tvoriace teoretický fundament marxizmu nadobúdajú svoju silu až potom, čo sa stanú mýtmi, t. j. substrátom nevyhnutným pre vznik náboženstiev. Náboženstvá naopak vo svojom všeobšiahľom totalitnom zábere zasa ponúkajú marxizmu isté genetické „matrice“, vďaka ktorým marxizmus zrodí svoj totalitný genofond. V objavovaní spomínaných „matric“ dokáže zájsť Berďajev tak ďaleko, že ich s nevídanou presnosťou pomenuje. V učení marxizmu tak objavuje doktrinálne základy manicheizmu, ruského a židovského mesianizmu, chiliaizmu, markionizmu, zvrátenej viery v dobrotu dejín, či zvráteného scholastického pojmového realizmu teda religióznych a filozofických fenoménov, ktoré tu už boli a sú stále živé, ale ktoré doposiaľ nevídane fagocitovali s novodobými socioekonomickými podmienkami vytvárajúc tak zdanlivo novú, revolučnú, sociosféru života.³ Život, opravdivý život ducha slobodného tvorivého človeka,

¹ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2005, s. 115.

² Porov. ZERNOV, N.: *La Rinascita religiosa russa del XX secolo*, Milano, «La Casa di Matrona», 1978, s. 162.

³ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 115-119, 121, 125, 135. *Manicheizmus* vychádza z predstáv prevzatých z náboženstva Perzie, o dvoch vedľa seba existujúcich ríšach. Ríšu svetla ovláda božský Otec svetla a ríšu temna ovláda Otec temnoty, ktorý je identifikovaný s židovským Jahvem a jeho démonmi. Ježiš je poslaný Otcom svetla na zem, aby ho vykúpil. Podľa Kristovho návodu ma tak každý človek uskutočniť svoje vykúpenie svojimi silami, prísny životom a askézou. Manicheizmus svojim dualizmom a sebaspasiteľnou doktrínou popiera už v základoch kresťanské učenie. Porov. STÖRIG, H. J.: *Malé dějiny filozofie*, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1993, s. 163. Židovský *mesianizmus* vychádza predovšetkým z rozprávania proroka Daniela o novom prichádzajúcom kráľovstve (Porov. Dan 2, 31-45) ako aj z prvej a druhej knihy Machabejských. Otvorený boj Bar Kochebu z Machabejských kníh „má už zmysel

ktorý ako jediný môžeme právom nazvať revolučným, t. j. život človeka stvoreného na Boží obraz a podobu marxizmus nekriticky a despoticky poprel a zanechal za dverami svojho fiktívneho viac idealistického než materialistického sveta. Tento svojský marxistický svet je vyfabrikovaný na svoj „obraz a podobu“ a podľa svojich „večných právd“. Vehementne sa tvári, že je obhajcom pokroku ľudského života, ale ten ho v skutočnosti zaujíma najmenej, lebo prežíva len z nenávisti k minulosti a duchovnú hĺbku života človeka nepripúšťa. V podobnom kontexte sa vyjadril i Berďajev: „Marxizmu je potrebné rozumieť ako učeniu, podľa ktorého je celý ľudský život ekonomicky determinovaný, a to viac minulým zlom, ako nejakou večnou pravdou. V budúcnosti človek ekonomiku ovládne podriadi si ju a bude slobodný. Skok z ríše nutnosti do ríše slobody, o ktorom hovorili Marx a Engels, je však mesiánsky skok.“⁴ I keď si Židovstvo a Kresťanstvo do dôsledkov neuvedomuje svoj vplyv na grécku filozofiu, podľa Berďajeva to boli práve tieto náboženstvá, náboženstvá očakávania Mesiáša, ktoré vniesli do gréckej filozofie doposiaľ nevídaný záujem o filozofiu dejín, presnejšie záujem o zavŕšenie, či naplnenie dejín. Spomínaný pátos dejinného zavŕšenia očakávaného, lepšieho, budúceho, už premeneného sveta nevyhnutnosti, na svet raz a navždy „slobodný“, za pomoci Heglovej filozofie dejín dokonale zneužil práve marxizmus.⁵ „Zdrojom revolučného dynamizmu v marxizme nie je vedecké poznanie, ale jeho mesiánske očakávanie.“⁶ Dynamická stránka marxizmu je Berďajevom asi v najhutnejšej podobe vyjadrená nasledujúcimi doslova „zlatými písmenami“:

„Príčinou pozoruhodnej dynamiky a vplyvu marxistického komunizmu je fakt, že má všetky znaky náboženstva. Vedecká teória a politická prax by nikdy nemohli zohrať tak významnú rolu. Medzi hlavné náboženské rysy marxizmu patrí jeho strohý dogmatický systém (ibaže si inak zachováva praktickú pružnosť), rozdelenia na ortodoxiu a herézu, skostnatenosť filozofie vedy, „sväté písma“ Marxa, Engelsa, Lenina a Stalina, ktoré môžu byť iba vykladané, nikdy však spochybňované; rozdelenie sveta na dve časti: veriaci vyznávači a neveriaci nepriatelia; hierarchicky organizovaná komunistická cirkev s direktívami zhora;

jasného spolitizovania mesiášstva – Boh si k zmene posluší „Mesiášom“, ktorý s poverením a autoritou Boha zavádza novú situáciu pomocou vojenského a politického zásahu.“ RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, Trnava, Spolok svätého Vojtecha, 2005, s. 56-57. *Chiliazmus*, alebo *milenarizmus* je učenie o tisícročnom Božom kráľovstve, ktoré sa objavilo už v predkresťanskej ére, keď mnohí Židia nevideli v očakávanom Mesiášovi len vykupiteľa od hriechov, prekliatia a smrti, ale najmä pozemského kráľa, ktorý na zemi vybuduje svoje kráľovstvo. Neskôr isté prvky tohto učenia prenikli aj do ranej cirkvi a boli umocnené netrepezlivo očakávanou parúziou – Druhým slávnym príchodom Ježiša Krista, neraz inšpiratívne vychádzajúc z poslednej knihy Nového Zákona, t. j. zo Zjavenia sv. apoštola Jána, v ktorom sa po príchode Krista spomína tisícročné kráľovstvo (Porov. Zjv 20, 2-7). Ruský marxistický komunizmus Berďajev pokladá i za novodobú špecifickú metamorfózu bludu gnostického markionizmu, ktorému venuje osobitnú pozornosť. Spomínaná heréza spočíva v nezmiernom dualizme medzi Bohom Stvoriteľom a Bohom Vykupiteľom. Boh Stvoriteľ je Bohom Starého zákona, ktorého charakterizujú atribúty všemohúcnosti, spravodlivosti a despotickej prísnosti voči neposlušnému ľudstvu. Preto z rozhodnutia Iného, svetu úplne cudzieho Boha Vykupiteľa, ktorý zosiela na túto zem Ježiša Krista, raz a navždy zavládne na skazenej zemi vytúžený pokoj. Marxistický komunizmus počíta s markionistickým dualizmom padlého, zlého sveta Boha Stvoriteľa avšak Boha Vykupiteľa rafinovane nahrádza človeko – bohom, zverujúc vykupiteľskú úlohu čisto do rúk človeka. Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Markionizm“, in *Put'*, č. 12, 1928, s. 120. Sociálne problémy tak v marxistickom komunizme preberajú náboženský charakter, stávajú sa tak špecifickou formou sociálnej idolatrie. Nie transcendentný Boh, ale idolatria abstraktných téz, ktoré sa vydávajú za absolútne realistické, má zabezpečiť spoločenský blahobyť. Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Russkaja religioznaja psihologija i komunističeskij ateizm*, Paris, YMCA, 1931. s. 11-13.

⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Říše duha a říše císařova*, s. 119.

⁵ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše duha a říše císařova*, s. 118.

⁶ BERĎAJEV, N. A.: *Říše duha a říše císařova*, s. 118.

prenesenie svedomia na najvyšší orgán komunistickej strany, na koncil; totalitarizmus, aký poznáme iba z náboženstiev; fanatizmus veriacich; vyobcovanie a popravy heretikov; neprípustnosť sekularizácie vo vnútri kolektívu vyznávačov; uznanie prvotného hriechu (vykorisťovania). Za náboženské možno považovať aj učenie o skoku z ríše nutnosti do ríše slobody. Je to prejav očakávania akéhosi premenenia sveta a príchodu kráľovstva Božieho. ... Marxizmus ako náboženstvo je sekularizovanou podobou učenia o predestinácii. Pseudonáboženskú povahu má aj delenie dejín na dve časti: až po socialistickú revolúciu je to iba úvod do dejín, až po nej začínajú skutočné dejiny. V základoch marxistického náboženstva je sekularizovaný, neuvedomený chiliazmus.“⁷

Berďajev k spomínaným záverom ohľadom marxizmu ako náboženstva dospel po predchádzajúcej, postupnej a zaiste nemálo ťaživej osobnej evolúcii od presvedčeného marxistu, k pravoslávnenému kresťanovi ožiarenému svetlom poznania Pravdy. Bude preto potrebné spomínaný vývoj autorovho myslenia, počnúc jeho mladickým marxistickým nadšením, aspoň v krátkosti načrtnúť a následne prejsť k jeho neskorším porevolučným a už v exile publikovaným dielam reflektujúcim okrem iných tém i fenomén marxizmu, ktorými sú *Zmysel dejín* (1923), *Filozofia nerovnosti* (1923), *Nový stredovek* (1924), *Filozofia slobodného ducha*, *Problematika a apológia kresťanstva* (1929) ale predovšetkým v jeho neskorších dielach *Duch a realita* (1937), *Pramene a zmysel ruského komunizmu* (1937) a poslednom jeho diele, zhrňujúcom jeho celoživotné úsilie o pravú kresťanskú filozofiu založenú na myšlienke slobody, ktoré vyšlo až po jeho smrti *Ríša Ducha a ríša cisárova* (1949).

1. Od marxizmu ku kresťanskému idealizmu

Nikolaj Alexandrovič Berďajev sa narodil 6 marca 1874 v kyjevskej aristokratickej rodine. Jeho otec bol vojenský dôstojník a matka, rodená kňažná Kudaševova, známa svojou krásou, pochádzala, z matkinej strany - kontesy De Choiseul, zo starobylého francúzskeho rodu. Berďajev najsamprv študoval na prestížnej kadetskej škole, ale vojenská kariéra mu vôbec nebola po vôli. Vojenskú školu zanecháva a zapisuje sa na štúdium práva na Univerzite v Kyjeve. V roku 1894 vstupuje do Socialisticko-demokratickej strany.⁸ Z dôvodu aktívnej účasti na ilegálnych aktivitách marxistického krúžku bol v roku 1898 uväznený a následne poslaný do trojročného vyhnanstva do Vologdy. Tu napíše v nemčine svoju prvú stať „*F. A. Lange a kritická filozofia v jej vzťahu k socializmu*“, keďže už od malička dobre ovládal francúzštinu a nemčinu.⁹ Stať bola uverejnená v nemeckom marxistickom časopise *Die Neue Zeit* v roku 1899. Editor tohto časopisu K. Kautsky veľmi uvítal Berďajevov záujem o teoretické rozvíjanie marxizmu. V korešpondencii s autorom priznáva, že sa nemeckí marxisti priveľmi zaoberajú praktickou politikou, než aby rozvíjali teóriu. Avšak už v rannom období autorovho marxistického nadšenia začal v jeho myslení ideový konflikt. Jeho teória nebola po vôli ortodoxným marxistom, ktorí cítili, že nie je úplne ich človek, pretože sa pomaly a isto vydáva na cestu od marxizmu k náboženského idealizmu.¹⁰

⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 124-125.

⁸ Porov. ZERNOV, N.: *La rinascita religiosa russa del XX secolo*, s. 161. Porov. Taktiež. LOSSKIJ, N. O.: *Istoria russkoj filosofii*, Moskva, Progress, 1994, s. 249.

⁹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Sebapoznanie, Pokus o filozofickú autobiografiu*, Bratislava, Agora, 2005, s. 10.

¹⁰ Porov. PIOVESANA, G.: *Storia del pensiero filozofico russo*, Milano, Edizioni Paoline, 1992, s. 321, 362. Taktiež. Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Sebapoznanie, Pokus o filozofickú autobiografiu*, s. 93-94.

O istom odklone od ortodoxnej filozofie marxizmu, svedčí už jeho prvá kniha z roku 1901 *Subjektivizmus a idealizmus v spoločenskej filozofii. Kritická etuda o N. K. Michajlovskom*.¹¹ V tom čase ešte zaniatený marxista Piotr Bernardovič Struve, ktorý sa tak isto obrátil ku kresťanstvu, prebral patronát nad spomínanou knihou a napísal k nej aj 84 stranový predslov, keďže Berďajev sa v tom čase nachádzal ešte v exile.¹² Vasilij Vasilievič Zeňkovskij knihu označil za svojrázne zjednotenie sociálneho programu marxizmu s transcendentálnym idealizmom, ktoré bolo charakteristické aj pre iných marxistov.¹³ Presnejšie povedané Berďajev sa pokúsil o ojedinelé zmierenie marxizmu s Kantovou morálkou.¹⁴ Avšak na rozdiel od iných marxistov autor vôbec nebol Heglovcom a v svojej prvej knihe sa pokúsil o syntézu marxizmu v kritickej forme s Kantovou a čiastočne Fichteho idealistickou filozofiou. V tom je bezpochyby jej originalnosť.¹⁵ Berďajev v spomínanej knihe ešte pod silným vplyvom marxizmu prijímal materialistické chápanie dejín, ale zároveň odmietal prikladať materializmu metafyzický význam a spájať ho so všeobecným filozofickým materializmom. Obhajoval nezávislosť pravdy a filozofie v slobodnom napredovaní myslenia. Pochopiteľne, že s takouto filozofiou, ako mu aj vytkol Plechanov, nemohol ostať marxistom. Berďajev sa tak stáva jedným z hlavných predstaviteľov prúdu „od marxizmu k idealizmu“. V momente, keď dostáva do rúk výtlačok svojej prvej knihy, už ho neuspokojuje, pretože je už ďalej v obrate k idealizmu, k metafyzike, k problémom ducha.¹⁶ V prvej Berďajevovej knihe ešte nie je badať vnútornú nezávislosť etického vedomia človeka. Cesta k slobode sa človeku odкрýva až vtedy, keď je „nevyhnutnosť blahosklonná k nášmu ideálu“.¹⁷ Inými slovami povedané Berďajev sa v nej ešte hlási k učeniu marxizmu vyznávajúc, že „sloboda je uvedomovaná nevyhnutnosť“.¹⁸

Po návrate z Vologdy sa Berďajev rozhodne študovať filozofiu v nemeckom Heidelbergu, Kyjeve a Moskve. V roku 1904 sa autor usadil v Petrohrade a spolu so Sergejom Nikolajevičom Bulgakovom, ďalším významným konvertitom k pravoslávnenému kresťanstvu z radu marxistov, vydávajú časopis „Voprosy žizni“ (Otázky života). Za jeden rok jeho krátkej existencie, „časopis dokázal zjednotiť mnohých významných intelektuálov z radov básnikov, filozofov, spisovateľov akými boli V. Rozanov, G. Čulkov, V. Brjusov, Vjačeslav

¹¹ BERĎAJEV, N. A.: *Subjektivizm i idealizm v obščestvennoj filozofii, Kritičeskij etjud o N. O. Michailovskom*, S. Peterburg, 1901. Berďajev svoju prvú knihu charakterizuje takto: „Najzávažnejšie v mojej knihe bolo moje pevné, fundamentálne presvedčenie, že pravda, dobro, krása nezávisia od revolučného zápasu, nie sú určované sociálnym prostredím, lež transcendentálnym vedomím. Pevne som stál na kantovskom a priori, ktoré nemá psychologický, ale logický a etický charakter. No psychologické vedomie je závislé od sociálneho prostredia, od triednej situácie. Môžu jestvovať viac alebo menej priaznivé podmienky na osvojenie si pravdy a spravodlivosti, ktoré sú zakorenené v transcendentálnom vedomí. „Triedna pravda“ je nehorázne slovné spojenie. Môže však jestvovať triedna lož, ktorou sú preniknuté buržoázne triedy, participujúce na hriechu vykorisťovania človeka človekom. Na tejto báze som postavil idealistickú teóriu mesianizmu proletariátu. Proletariát je bez hriechu vykorisťovania a sú v ňom dané priaznivé sociálno-psychologické podmienky na preniknutie pravdou a spravodlivosťou, ktoré sú určované transcendentálnym vedomím. Ukazovalo sa, že v robotníckej triede prebieha maximálne zblíženie a stotožnenie psychologického a transcendentálneho vedomia. Bolo to filozofické zdôvodnenie revolučného socializmu, ku ktorému som mal bližšie než iní stúpenci kritickeho marxizmu.“ BERĎAJEV, N. A.: *Sebapoznanie, Pokus o filozofickú autobiografiu*, s. 94.

¹² Porov. PIOVESANA, G.: *Storia del pensiero filozofico russo*, s. 318.

¹³ Porov. ZEŇKOVSKIJ, V. V.: *Istorija ruskoj filozofii*, Moskva, Akademičeskij Projekt, Raritet, 2001, s. 716.

¹⁴ Porov. PIOVESANA, G.: *Storia del pensiero filozofico russo*, s. 321.

¹⁵ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Sebapoznanie, Pokus o filozofickú autobiografiu*, s. 94.

¹⁶ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Sebapoznanie, Pokus o filozofickú autobiografiu*, s. 94, 101.

¹⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Subjektivizm i idealizm v obščestvennoj filozofii, Kritičeskij etjud o N. O. Michailovskom*, s. 118.

¹⁸ Porov. ZEŇKOVSKIJ, V. V.: *Istorija ruskoj filozofii*, s. 721.

Ivanov, Fedor Sologub, Andrej Belyj, A. Blok, L. Šestov, M. Geršenzon, P. Novgorodcev, E. Trubeckoj, F. Zelinskij, B. Kistjakovskij, V. Ern a ďalší.¹⁹ Berďajev po revolúcii v roku 1905 definitívne vystupuje z revolučných krúžkov a je už naskrze vyhraneným kresťanom. Prijal „malú revolúciu“ v roku 1905, no ťaživo ju prežíval. Vo svojej vyššie spomínanej prvej knihe sa ešte považoval za „legálneho marxistu“. Jeho postoj k marxizmu sa však s nemalou razanciou mení a stáva sa z neho nekompromisný kritik marxovho učenia. Vďaka vplyvu F. M. Dostojevského, V. S. Solovjova, P. Florenského a ďalších konvertoval na pravoslávie a prestáva byť stúpencom politickej revolúcie. Alexander Meň o ňom poznamenáva: „...pravda sa mu zjavuje v osobnosti Krista, v ktorej sa stelesnil osobný Božský princíp, a pred osobnosťou Božskosti stojí osobnosť človeka, reflektujúca túto Božskosť.“²⁰

V roku 1907 publikuje dva dôležité zborníky s názvom „Sub specie aeternitatis“ (Z hľadiska večnosti) a „Novoje religioznoje soznanije i obščestvennosť“ (Nové náboženské vedomie a spoločnosť), v ktorých je možné rozpoznať už jeho prechod od idealizmu k náboženskému idealizmu, či skôr religióznej ideológii pod vplyvom ruského religiózneho romantizmu Merežkovského a iných romantikov.²¹ V zborníku „Sub specie aeternitatis“ zhromaždil Berďajev články z rokov 1900 až 1906. V jeho úvode autor priznáva, že ústrednou myšlienkou všetkých spisov napriek ich rôznorodosti, bola stále jeho nezlomná túžba po pravde spojená s odhalením náboženského realizmu v spleti rozmanitých filozofických smerov. V tejto perspektíve realizmus spočíva v rozpoznaní mystickosti reality v sebe samom, ktorá vylučuje akýkoľvek solipsizmus.²² „Ak *ja* je realitou mysticko-metafyzickou, z toho nevyhnutne vyplýva prechod k realite druhých *ja*, realite Boha, realite diabla; svet žije, krv prúdi v svojich žilách, všetko nanovo reálne existuje.“²³ Ďalšou výraznou zmenou týkajúcou sa autorovho predchádzajúceho marxistického názoru na slobodu ako uvedomovanú nevyhnutnosť je naopak učenie, že sloboda v žiadnom prípade nie je v človeku spojená s nevyhnutnosťou, pretože „morálny zákon prináleží kráľovstvu slobody a nie kráľovstvu nevyhnutnosti.“²⁴ Autor hovorí už o „absolútosti a večnosti morálneho zákona“ a tom, že „on je daný pre celý svet“, ale nie je „z tohto sveta“.²⁵

V zborníku „Novoje religioznoje soznanije i obščestvennosť“ Berďajev už definitívne opúšťa svoju mladícku ideu zmierenia marxizmu s Kantovými logickými a etickými *a priori*. Autor tu už pevne stojí na pozícii náboženského idealizmu. Etické, morálne a logické hodnoty sú nezávislé na akomkoľvek type socioekonomických činiteľov.²⁶ Berďajev sa navyše pokúsi o veľmi cennú kritiku troch tendencií zastaraného ruského náboženského vedomia. Prvou z nich je už vymierajúca tendencia vyzdvihovania posvätnej úlohy Cirkvi zo strany štátu. Druhou tendenciou je pozitivizmus a ateizmus, ktoré vyvierajú zo starobylého racionalizmu a sú posvätené pseudo-religiou sociálnej demokracie. Treťou tendenciou je iracionálny nihilizmus a zvrátená mystika, ktoré sa zakladajú na sociálnom nihilizme. Berďajev sa ohradí proti týmto tendenciám svojim „neo-kresťanstvom“, ktoré sa naopak zakladá na reálnom mystickom vnímaní *personality* adresovanom vlastnému sebavedomiu, či vlastnej

¹⁹ ZERNOV, N.: *La rinascita religiosa russa del XX secolo*, s. 161.

²⁰ MEŇ, A.: *Ruská náboženská filozofia*, Bratislava, Kalligram, 2005, s. 130.

²¹ Porov. ZEŇKOVSKIJ, V. V.: *Istorija russoj filosofii*, s. 717.

²² Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Sub specie aeternitatis. Opyty filosofskije, social'nyje i literaturnyje*, S. Peterburg, 1907, s. 3.

²³ BERĎAJEV, N. A.: *Sub specie aeternitatis*, s. 3.

²⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Sub specie aeternitatis*, s. 95.

²⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Sub specie aeternitatis*, s. 70.

²⁶ Porov. PIOVESANA, G.: *Storia del pensiero filozofico russo*, s. 322.

skúsenosti.²⁷ V prvej kapitole spomínanej knihy sa venuje aj Dostojevského legende o Veľkom inkvizítovi, ktoré považuje za najhlbšie proroctvo o osude ľudstva, pretože je možné z neho čerpať večné ponaučenia ako aj odvodiť náboženskú filozofiu spoločnosti.²⁸

Najpozoruhodnejšou a zároveň odvážnou je už v tom čase autorova prorocká diagnostika antikristovských tendencií sociálnych demokratov, ktorí nie sú iba politickou stranou ako skôr novým falošným náboženstvom, ktoré „celým svojim duchom ohlasuje ateizmus sociálnej-demokracie zbožšťujúci socialistické ľudstvo.“²⁹ O desať rokov neskôr hneď v úvode článku *Religioznaja osnova bolševizma (1917)*, (Náboženské základy bolševizmu) neváha označiť bolševizmus za lživú, prevrátenú obmenu, či substitúciu relígie. Bolševizmus je jednoducho pseudo-religia, ktorú najvýstižnejšie charakterizuje vše obsiahla fanatická vierouka netolerujúca nič mimo seba. V prípade bolševizmu sa však jedná o ešte nevymedzený druh náboženstva, ktoré vo svojej podstate nie je naviazané na ideu transcendentného Boha.³⁰

Berďajev v roku 1907 odchádza do Paríža, kde sa stretáva s ďalšími filozofickými a teologickými hnutiami, obzvlášť s modernizmom, ktoré na jeho tvorbu mali výrazný vplyv. Predrevolučné autorove diela, ktoré už svedčia o jeho obrátení sa na cestu k pravosláviu boli *Duchovná kríza inteligencie* (1910), *Filozofia slobody* (1911) a *Zmysel tvorby* (1916). Po revolúcii v roku 1917 istý čas pôsobil ako profesor filozofie na Moskovskej univerzite a na *Slobodnej nábožensko-filozofickej akadémii*, kde nebojácne hlása svoje kontrarevolučné myšlienky. V roku 1922 bol preto vyhostený zo ZSSR spolu s ostatnými ruskými intelektuálmi. V exile pokračuje v publikáciách svojich diel, najprv v Berlíne, kde zakladá aj *Akadémiu filozofie náboženstva*, a potom v Paríži, kde sa presťahoval v roku 1925. Stáva sa zakladateľom známeho časopisu *Puť* (1925-1940) a vydavateľstva YMCA Press, prostredníctvom ktorých prezentuje svoje filozofické a náboženské koncepcie. Zomiera 24 marca 1948 v Clamart blízko Paríža.³¹

Predstaviť doktrinálny fundament marxizmu ako náboženstva vo filozofickej reflexii Berďajeva sa, podľa nášho názoru, nemôže zaobísť bez krátkeho vovedenia do nosných myšlienok filozofie osvietenstva, ktorá marxizmu nielen historicky, ale predovšetkým ideologicky pripravila ten najvhodnejší „substrát“ pre jeho zakorenenie a vzrast.

2. Doktrína marxizmu naprieč časom

V osvietenstve sa totiž náboženská, presnejšie povedané biblická koncepcia Boha výrazne zmenila. Pod vplyvom autonómneho rozumu, ktorý vďaka Imanuelovi Kantovi neskôr zažíva svoje apogeum dôležitosti, sa koncepcia Boha zmenila v dvoch smeroch. Boh stvoriteľ a spravovateľ ustavične spravujúci a riadiaci svet sa stal iba „niekým“, kto „kedysi“ dal počiatok vesmíru. Nič viac o Bohu stvoriteľovi osvietenký človek nemôže vedieť. Ďalším tragickým momentom bolo zavrhnutie pojmu Božieho zjavenia. Spinozovu formulu *Deus sive*

²⁷ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Novoje religioznoje soznanije i obščestvennost'*, S. Peterburg, 1907, s. 1-3.

²⁸ Autorova kapitola z knihy *Novoje religioznoje soznanije i obščestvennost'* vyšla v českom preklade v diele *Velký inkvizitor. Nad textem F.M. Dostojevského*, (preklad Pavel Hroch, Ladislav Zadražil), Refugium Velehrad-Roma s.r.o., Velehrad, 2000, s. 274-308.

²⁹ BERĎAJEV, N. A.: *Novoje religioznoje soznanije i obščestvennost'*, s. 73.

³⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Religioznaja osnova bolševizma,“ in *Sobranije sočinenij*, Tom. 4. Paríž, YMCA-Press, 1990, s. 29-30. Spomínané motívy sakralizácie politiky sú ešte podrobnejšie rozpracované v Berďajevovom nevelkom diele s názvom *Russkaja religioznaja psihologija i komunističeskij ateizm*. BERĎAJEV, N. A.: *Russkaja religioznaja psihologija i komunističeskij ateizm*, Paris, YMCA, 1931.

³¹ Porov. ZERNOV, N.: *La Rinascita religiosa russa del XX secolo*, s.141, 161.

natura (Boh ako príroda) by sme mohli z mnohých hľadísk považovať za základnú charakteristiku osvietenského svetonázoru.³² Znamená to, že sa ešte stále verilo v akúsi božsky stvárnenu prírodu a zároveň sa verilo v schopnosť človeka pochopiť túto prírodu a zhodnotiť ju ako racionálnu inštanciu. S príchodom marxizmu však nastáva výrazný zlom. Marxizmus totiž zaviedol a v praxi neskôr uskutočnil presvedčenie, že tento svet je produktom evolúcie bez racionálnosti. Človek sa preto stavia do pozície stvoriteľa, t. j. nový človek je tým, ktorý musí vymaniť rozumný svet zo surového nerozumného materiálu skutočnosti. Pre túto víziu marxizmu najlepšie poslúžila Heglova filozofia dejín a liberálna dogma pokroku s jej sociálno-ekonomickou interpretáciou. Z dejinného pokroku sa mala vynoriť očakávaná beztriedna spoločnosť, nielen ako finálny produkt triedneho boja, ale aj ako jediná a posledná morálna normatívna idea, ktorá určuje, čo je dobré a čo je zlé. Dobré je všetko to, čo slúži príchodu spomínaného stavu beztriednej spoločnosti a naopak zlé je to, čo mu odporuje.³³ Berďajev sa vo svojej knihe *Zmysel dejín* vyjadruje obdobne. V dobe osvietenstva a humanizmu sa človek oddelil nielen od prírody, ale aj od Boha. Na prírodu začal hľadiť ako na mŕtvy mechanizmus a ťažisko sa z Božskej hlbiny prenieslo na čisto ľudskú prácu. Človek sa stal obeťou slobody tvorivých ľudských síl. Prácou si človek podrobuje prírodu a zdokonaľuje život, avšak bez milostiplnej Božej pomoci. Ak je príroda mŕtvy mechanizmus, potom je nevyhnutné vypracovať pozitívnu existenciu a pozitívnu techniku, ktorá medzi prírodu a človeka postaví stroj.³⁴ Monistické fatamorgány predstavujú pozitívnej existencie neba na zemi a pokušenie byť strojom pozemského šťastia, pokušenie byť ako Boh pripísaním si Božích atribútov stvoriteľa, spravovateľa i vykupiteľa, pokušenie regulovať čo je dobré a zlé nadobudlo práve v marxizme doposiaľ nevídanú podobu pseudo-náboženstva. Podľa Berďajeva sú však dejiny realizáciou dualistickej a nie monistickej koncepcie bytia. Dva svety, svet opravdivej slobody a svet limitov, determinácie a rôznorodých obmedzení opravdivej slobody, sústavne bojujú proti sebe. Sloboda je autorom chápaná ako duchovná, nadpozemská kategória bytia, pričom svet limitov je v područí zákona a nutnosti čisto zmyslovej perciepcie.³⁵ Je evidentné, že sa marxizmus ako už nejedna utópia pred ním, podujal racionálne vyriešiť nepochopiteľnosť, či iracionálnosť dejinného procesu zrušiac spomínaný dualizmus. Neprijal fakt, že dejiny sú vo svojej ontologickej hlbine ďaleko viac, než si o nich myslí človek.³⁶

Vychádzajúc zo svojej antireligióznej podstaty a zracionalizovanej netrepezlivosti marxizmus nedbal, a ani nemohol dbať, na radu Božského hospodára predčasne nevyzbierať z lánov dejín kúkoľ, aby spolu s ním nebola vytrhnutá aj pšenica. Na apokalypsu dejín definitívneho rozlíšenia dobra od zla, pšenice od kúkoľa sa podujal človek sám. Až neskôr si však uvedomil, že sa „nachádza v moci jemu neznámeho vládca, nadľudskej a neľudskej sily, ktorá ovláda spoločnosť, ktorá si nepraje poznať Pravdu, Pravdu Pánovu. Iba v komunizme sa

³² Porov. RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, s. 43.

³³ Porov. RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, s. 43.

³⁴ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Smysl istorii*, Berlín, 1923, s. 156, 184.

³⁵ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *O otroctví a svobodě člověka. Pokus o personalistickou filosofii*, Praha, Oikoymen, 1997, s. 203.

³⁶ Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Sud'ba čeloveka v sovremennom mire. K ponimaniu našej epochi,“ in *Filosofia svobodnogo ducha*, Moskva, Respublika, 1994, s. 318. Berďajev je presvedčený, že nielen dejiny, ale aj sám človek stvorený na Boží obraz a podobu je vo svojej najhlbšej podstate nositeľom slobodného, t. j. „iracionálneho“ elementu. „Iracionalnosť“ je teda neoddeliteľnou súčasťou výnimočnosti človeka a je pre neho veľkým darom. Proces racionalizácie sa naopak snaží zredukovať človeka na akúsi merateľnú sociálnu jednotku podrobenú racionálnej kontrole. Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Filosofie nerovnosti*, Olomouc, Kitěž, 2004, s. 98-99.

poodhalila moc tohto vládcu.“³⁷ Odmietnutie slobody rastu dobrého a zároveň s ním aj zlého semena na roli tohto sveta spôsobuje ešte väčšiu neslobodu. „Pretože iba slobodné dobro je dobrom, donútenie však a otroctvo lákajúce svojou prospešnosťou, sú antikristovým zlom.“³⁸

Je tu však ešte jeden dôležitý faktor a tým je ohromujúci rozvoj techniky ako autonómnej oblasti. Človek je technikou vytrhnutý z nerozumnosti prírody a vrhnutý do nového rozumného uzavretého sociálneho sveta. V takomto prípade je nevyhnutný prechod od organického života k životu organizovanému. Doposiaľ nezlomné puto s prírodou sa pretrháva a za pomoci techniky musí byť život obrovskej ľudskej masy náležite organizovaný a regulovaný. Nová ríša cisárova nadobúda stále ostrejšie formy, pretože nechce uznať žiadne neutrálne oblasti, na ktoré by už nedohliadala.³⁹ Chápe samu seba monisticky, a tak nezvratne vedie k otroctvu. Konečný monizmus totiž môže priniesť iba Božie kráľovstvo, ktoré príde na konci vekov.⁴⁰ Moc techniky má pre človeka ešte jeden veľmi nepríjemný dôsledok, na ktorý si jeho duša doposiaľ nedokázala zvyknúť a bol to práve Marx, ktorý správne popísal jeho neblahý vplyv. Berďajev túto skutočnosť opisuje nasledovne: „Strašne sa zrýchľuje čas a jeho rýchlosti človek nestačí. Ani jeden okamih nemá hodnotu sám o sebe, ale je iba prostriedkom pre okamih ďalší. Od človeka sa vyžaduje tak nesmierne úsilie, že sa z neho sotva môže spamätať. Tieto aktívne minúty však človeka činia pasívnym. Stáva sa prostriedkom bez ľudskeho rozmeru, čistou funkciou výrobného procesu. Aktivita ľudskeho ducha slabne. Človek je oceňovaný utilitárne iba podľa svojej efektivity. Práve to je odcudzenie ľudskej podstaty a úplná skaza človeka.“⁴¹

Až neuveriteľne presnou diagnostikou kapitalistického poriadku vystihol Marx to, v čom spočíva odcudzenie ľudskej podstaty, avšak so spomínaným odcudzením aj naďalej počítal vo svojom beztriednom zriadení, ktorým chcel nahradiť rozkladajúci sa kapitalizmus.⁴² Automaticky bolo teda nevyhnutné idealizovať, presnejšie zbožštiť dve veci aktivitu subjektu, t. j. prácu, ako seba určujúci čin a napokon zbožštiť vedu a techniku a jej výdobytok – stroj, ku ktorým sa vyjadrieme v osobitnej kapitole. Ľudská podstata tak znova zostáva iba akýmsi latentným elementom. Človek sa má v dejinách zas a znova nepochopiteľne povýšiť ponížením jeho ľudskejšnosti. Takáto vízia „povýšenia“, či „slobody“ človeka je „sloboda“ čisto démonického substrátu „*Creatio ex nihilo*“. Človek je „nanovo stvorený“ z ničoho, avšak až potom, čo bol ponížený, znetvorený, obrátený v nič. Iba v takomto kontexte možno pochopiť slová Berďajeva, ktoré až nápadne reflektujú Marxovu koncepciu odsúdenia ľudskej podstaty: „...človek je nič, a preto bude všetkým. Je iba červ a preto sa má stať kráľom. Človek nie je svojim pôvodom božský, ale práve preto sa má božským stať.“⁴³ Inými slovami povedané Marx razantne odmieta ideu Boha Stvoriteľa. Vo svojich rukopisoch Marx konštatuje: „Bytosť je nezávislá do tej miery, do akej vládne sama sebe, a sebe vládne iba vtedy, keď si sama vďačí za svoju existenciu. Človek, ktorý žije z „milosti“ iného človeka sa považuje za závislú bytosť. ... A žil by som celkom z milosti iného, keby stvoril môj život, keby bol

³⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2004, s. 29.

³⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Dostojevského pojetí světa*, Praha, Oikoymenth, 2000, s. 58.

³⁹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 46.

⁴⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 36.

⁴¹ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 44.

⁴² Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 44.

⁴³ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Filosofie svobody, 2. díl, Původ zla a smysl dějin*, Praha, Votobia, 2000, s. 7.

zdrojom môjho života, ktorý by nebol mojím vlastným životom.“⁴⁴ Niet potom divu, ak v *Kritike Heglovej filozofie práva* Marx dospeje k názoru, že ľudské vedomie je „najvyšším božstvom“ a, že „koreňom človeka je človek sám“.⁴⁵

Marx sa vo svojej dobe stal v istom zmysle prototypom moderného človeka, ktorý sa rozchádzal z božou milosťou a začínal žiť „po svojom“. Človeka, ktorý „chcel upevniť svoju individualitu a nájsť tvorivú energiu. Chcel sa vyhnúť božej milosti, oslobodiť sa od nej, tej milosti, ktorá dotvárala jeho obraz a ktorá ho duchovne sýtila. ... Ale v skutočnosti je život konkrétny iba v milosti, mimo milosti je život abstraktný. Tu je koreň všetkých ilúzií.“ O autodeštrukcii a autonegácii humanizmu a o nástupe modernej doby, ktorá definitívne skoncovala s Božou milosťou, svedčia podľa Berďajeva dvaja filozofi. Obidvaja sa však stávajú zástancami zvrátených extrémov, ktoré moderného človeka deštruujú. Friedrich Nietzsche ho deštruuje abstraktným individualizmom, Karol Marx abstraktným kolektivismom. „Marx podobne ako Nietzsche je zákonitý dieťa moderných dejín. V jednom i druhom sa dovršuje koniec renesancie, i keď odlišne. Nietzsche sa obracia k renesancii, chce prežívať jej tvorivý impulz, ale dostáva sa na pôdu, kde už nemôže čerpať z jej pôvodných zdrojov. Marx sa navždy od renesancie odvracia ako od sveta buržoázie, túži po novom kráľovstve, v ktorom už nebude možné ani snívať o nadbytku tvorivosti. Ani dielo Marxa ani dielo Nietzscheho neboli triumfom človeka, iba odhalili humanistické ilúzie. Po nich už nemožno v humanizme vidieť opojný ideál, naivná viera v ľudské je nemožná.“⁴⁶

3. Maxizmus ako nástroj sociálneho boja

Vďaka Francúzskej buržoáznej revolúcii, prvému dieťaťu osvietenstva, bol prvý krát viditeľne zavrhnutý posvätný základ dejín a existencia štátu. Proklamované dobré úmysly francúzskej revolúcie – sloboda, rovnosť a bratstvo, „boli naplňované krviprelieváním a terorom, ktorý besnil po celú dobu revolúcie. Odtiaľ vzišla kapitalistická spoločnosť 19. storočia, ktorá nemala nič spoločné s rovnosťou a vôbec nie s bratstvom.“⁴⁷ Dejiny sa už nechápu na základe stvoriteľskej myšlienky Boha, ktorá dejiny predchádza a dáva im reálnu podobu. Štát sa chápe v čisto sekulárnom zmysle, pretože je založený na čisto racionálnej vôli občanov a nie na akejsi iracionálnej nadpozemskej vôli. Božia garancia a Božia normalizácia politického pôsobenia sa opúšťa a odsúva na bok, pretože sa považuje za zastarané mytologické videnie sveta.⁴⁸ Prvý krát v dejinách ľudstva vzniká čisto sekulárny štát, ktorý vyhlasuje samého Boha za súkromnú záležitosť, ktorá už neparticipuje na verejnom živote a netvorí jeho spoločnú vôľu. „Verejný život sa teraz chápe iba ako vec rozumu, ktorý nedokáže Boha jasne poznať – náboženstvo a viera v Boha patria do oblasti citov, a nie rozumu. Boh a jeho vôľa strácajú dôležitosť vo verejnom živote.“⁴⁹

S výrazným príspevom „ideálov“ francúzskej buržoáznej revolúcie sa vo vedomí človeka stále viac udomácňuje klamlivé presvedčenie, ktoré sa nepodarilo demaskovať ani Marxovi, i keď jeho kritika kapitalizmu má bezpochyby veľkú hodnotu. Vytvorenie spravodlivejšej

⁴⁴ MARX, K.: „Rukopisy z roku 1844,“ In *Gesamtausgabe*, III, Berlin, 1932, s. 124.

⁴⁵ MARX, K.: *Kritika Heglovej filozofie práva*, Berlin, 1927, s. 614 a n.

⁴⁶ BERĎAJEV, N. A.: „Koniec renesancie,“ in *Kultúra*, (preložil Igor Kšiňan), č. 13, 2001, <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/berdajev-013.htm> [11.08.2019]

⁴⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 77.

⁴⁸ Porov. RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, s. 19-20

⁴⁹ RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, s. 20.

a lepšej spoločnosti nemôže byť nikdy cieľom, ale vždycky iba prostriedkom dôstojnejšej ľudskej existencie, pričom prostriedky vždy svedčia o duchu ľudí, o tom, či sa jedná o ducha slobody, alebo otroctva, lásky, alebo nenávisti.⁵⁰ Berďajev preto prízvukuje: „Cieľom ľudstva ostávajú vyššie hodnoty, ktoré však predpokladajú poľudštenie prostriedkov. Cieľ má zmysel iba v tom prípade, ak začína byť naplňovaný práve tu a teraz.“⁵¹ Aj marxizmu podobne ako kapitalizmu sa v histórii nepodarilo vymaniť z nadvlády filozofie utilitarizmu, pretože s marxistami nemožno podľa Berďajeva o nejakej hierarchii hodnôt ani hovoriť. Marxisti odmietajú i samotnú otázku, týkajúcu sa hodnoty, uznávajú iba nutnosť, úžitok a prospech, akúsi „svoju pravdu“ na spôsob evanjeliovej náboženskej pravdy. „Poznajte pravdu, marxistickú a komunistickú pravdu, a ona vás vyslobodí. Mimo tejto pravdy niet slobody, mimo nej je iba lož, falošná formálna sloboda kapitalistickej spoločnosti.“⁵² V mene nutnej slobody, ktorá sa ženie za úžitkom a prospechom je tak hlásaná lešť, nenávisť a pomsta. Zrušenie zmyslu Kristových slov o láske k nepriateľom vedie do začarovaného kruhu otroctva.⁵³ Sám Marx, ktorý pokladal náboženstvo za „opium ľudstva“, vytvára „náboženstvo čisto ekonomickej prosperity“ a samotné náboženstvo uvrhuje do nemilosti nežiadúcej prekážky oslobodenia robotníckej triedy a ľudstva. V porovnaní s osvietenstvom tak zavelil marxizmus k ráznemu obratu. Náboženstvo Marx už nemôže pokladať za súkromnú vec, ako tomu bolo v osvietenstve, vyrastajúcom na základoch subjektívneho práva na slobodu svedomia v liberálno – demokratickom zriadení. Náboženstvo sa naopak stáva vecou sociálneho boja.⁵⁴

Dlhý dejinný proces separácie politiky od náboženstva pretrvávajúci už od neskorého stredoveku ešte počas trvania *Sacrum Imperium* bol tak Francúzskou buržoáznou revolúciou definitívne spečatený. Ani Karlovi Marxovi, ktorý sa v otázkach vzťahu k náboženstvu nechal inšpirovať Ludwigom Feuerbachom, nechýbal meštiacko-osvietenecký duch poháňaný vidinou vedeckého pokroku namierený proti náboženstvu. Feuerbach sa pokúsil vypracovať kritiku náboženstva predovšetkým prostriedkami psychológie, presnejšie vyložil vznik náboženstva z ľudskej prirodzenosti, z egoizmu človeka a z jeho pudovej túžby po blaženosti. Človek je obeťou svojej psychiky, ktorá ho burcuje svojou fantáziou a citmi veriť v bohov a zmiernovať tak svoje existenčné trápenie. Človek potrebuje boha len ako fiktívnu realitu pre uspokojenie svojich neuskutočnených priání. Boh je iba plodom predstavivosti, je iba detským snom ľudstva, z ktorého je potrebné sa prebudiť. Patologická filozofia obete zhnusenej zo skutočnosti tu opäť zohráva svoje nezastupiteľné miesto. Človek sa musí podľa Feuerbacha svojim jednaním oslobodiť a naspäť získať to, čo prostredníctvom náboženstva získava iba predstavivosťou, získať krásny, šťastný život, oslobodený od surovej a slepej prírodnej nahodilosti. Je potrebné skrotiť iracionálnu prírodu kultúrou a vzdelaním.⁵⁵ Berďajev na adresu Feurbacha a následne Marxa dodáva: „Feuerbach učil, že viera v Boha nie je nič iné, ako odcudzenie človeka jeho vlastnej prirodzenosti a jej premietnutie do transcendentálnej sféry. Marx to rozšíril na kapitalistickú ekonomiku, v ktorej sa podľa neho robotník odcudzil svojej ľudskej prirodzenosti, pracovnej aktivite, a stal sa z neho predmet ekonomiky. Na báze tohto odcudzenia sa vytvárajú ilúzie vedomia. Feuerbach aj Marx chceli vrátiť človeku plnosť jeho odcudzenej prirodzenosti, ale nepodarilo sa im to, pretože človek

⁵⁰ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 133.

⁵¹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 76-77.

⁵² BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 96.

⁵³ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 78.

⁵⁴ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, Kalligram, Bratislava, 2004, s. 172-173.

⁵⁵ Porov. STÖRIG, H. J.: *Malé dějiny filozofie*, s. 355.

pre nich zostáva materiálnou bytosťou bez duchovného prvku, čiže bytosťou odcudzenou a okradnutou.“⁵⁶

Marx ide podľa Berďajeva v pomenovaní zlej pre človeka neúnosnej skutočnosti ďalej než Feuerbach, premietnutím problému z psychologickú do sociologickú roviny. Človek nie je iba obeťou svojej psychiky, ale predovšetkým neľudskej práce v prospech vykorisťovateľov - mocných tohto sveta. „Marx nasledoval Feuerbacha, ale v skutočnosti dodal kritiku náboženstva ešte ďalší argument. Náboženstvo vyložil ako produkt sociálnej neorganizovanosti a závislosti človeka na živelných silách prírody a spoločnosti. Pokladal ho za ópium ľudstva, pretože v ňom videl jednu z najväčších prekážok boja za lepší sociálny poriadok. Vinu preto zvaloval na falošnú predstavu Boha, ktorá človeka ponizuje.“⁵⁷

V diagnostike doby neľudských pracovných podmienok, ktoré manufaktúrneho človeka zredukovali na nižšiu hodnotu než výrobok, ktorý vyrábala, mal Marx bezpochyby pravdu. Mal pravdu i v tom, že ľudské poznávanie závisí od stupňov komunikácie medzi ľuďmi, od foriem ich spolupráce a charakteru ľudskej práce. Avšak, ako poznamenáva Berďajev, „z aspektu ducha bola (táto pravda) skomolená hlavnou lžou.“⁵⁸ Totiž nástroje boja, ktoré Marx navrhol použiť proti tomuto evidentnému duchovnému zlu, t. j. sociálnej nespravodlivosti, nemali duchovný základ a tak sa zákonite ukázali ako neúčinné, ba čo viac ako čistý idealizmus. Marx mal teda bezpochyby pravdu, „keď učil, že základom historického procesu je boj človeka spojeného s človekom, t. j. sociálneho človeka so živelnými silami prírody. Ale z neznámeho dôvodu sa nazdával, že je to materialistické chápanie historického procesu, zatiaľ čo tento boj, ako každá ľudská aktivita, je bojom ducha, a jeho výsledky závisia od stavu ducha. Keď Marx hovorí, že duch a duchovnosť sú určované ekonomikou, potom to môže mať len jediný zmysel: odhaliť závislosť ducha od ekonomiky ako otroctvo a lož. A jeho obvinenia sú pravdivé. Ale povedať, že ekonomika môže splodiť ducha a duchovnosť, je absurdnosťou, ktorú Marx nikdy nedomyslel do konca.“⁵⁹ Najväčšou slabinou Marxovho systému je práve preto oblasť etiky, t. j. presvedčenie, že spoločenské zlo nemôže mať inú príčinu než materiálnu, či ekonomickú.⁶⁰ Hojnosť v bruchu ešte neznamená hojnosť v duchu, i keď sa obidve slová na seba fonematically ponášajú.

Je evidentné, že Feuerbach a Marx sa pokúsili skompromitovať každú náboženskú vieru a spiritualizmus. Viera v transcendentný svet, či duchovnosť bola pre nich iba odcudzením ľudskej prirodzenosti, plodom slabosti a ľudského nešťastia. Duchovnosť je podľa nich

⁵⁶ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, Kalligram, Bratislava, 2006, s. 50. Tento kritický postoj Feuerbacha k náboženstvu, ktorý tak výrazne ovplyvnil Marxa, však možno vnímať podľa Berďajeva aj z inej perspektívy. Kresťania totiž pozabudli na to, že kresťanskú lásku je potrebné chápať ako najväčší objav životnej tvorivosti, ako tvorbu nového života a nie ju farizejsky nahrádzať poslušnosťou. „Feuerbachov ateizmus bol dialektickým momentom v očiste a rozvoji kresťanského vedomia. Práve Feuerbach učil, že bytie sa poznáva prostredníctvom lásky, že poznávajúci je milujúci, že láska je bytie. Nie to, čo sa myslí, je bytie, ale to, čo je milované. Feuerbach má blízko k existenciálnej filozofii, chce objaviť „ty“, nie objekt. Učil o jednote človeka s človekom, ako „ja“ spolu s „ty“. Uňho poznáva celistvý človek, poznáva nielen rozumom, ale aj srdcom, láskou. Feuerbachov ateizmus je výčitkou starému kresťanskému vedomiu, bohosloveckým doktrínam, ktoré kresťanskú lásku nahradili poslušnosťou, pričom práve kresťania by mali presadzovať toto Feuerbachovo učenie. Láska je tvorivosť a poznávanie, ale tvorivosť je aj pretváranie prírody a sloboda. Poslušnosť sa stala priesečnicou tvorivosti a inšpirácie, nástrojom ponížovania človeka.“ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 156.

⁵⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 133.

⁵⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 161.

⁵⁹ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 161.

⁶⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 107.

chorobný nádor pochádzajúci z utrpenia, hľadaním spásy v nereálnosti, či iluzórnosti, pretože nešťastný a bezmocný má všemohúceho Boha.⁶¹ Ale ak sa situácia zmení, t. j. „keď bude človek silný a šťastný, nebude Boha potrebovať, vráti sa mu plnosť jeho odcudzenej prirodzenosti. ... Ale pravda a realita je práve opakom toho, čo si mysleli Feuerbach, Marx a po nich nasledujúci duchoborci. Duchovnosť nie je odsúdením ľudskej prirodzenosti do vonkajšej sféry, produktom ilúzie vedomia, ale je to prebývanie človeka v sebe samom, vo svojej domovine. Nie duchovnosť je odcudzením ľudskej prirodzenosti do iluzórnej sféry, ale materializmus, ktorý okráda človeka. Práve kapitalizmus, v ktorom Marx videl odcudzenie ľudskej prirodzenosti, je týmto materializmom.“⁶² Môžeme teda s Berďajevom skonštatovať, že nielen kapitalizmus, ale aj akékoľvek „hľadanie definitívnej záchrany pred utrpením a nešťastím človeka vo vonkajšej sfére organizácie života je najväčšia racionalistická ilúzia. Práve to je jedna z foriem odcudzenia ľudskej prirodzenosti.“⁶³

4. Socialistická apoteóza práce, vedy a techniky

To, že sa nový Marxov človek vydal na „vedeckú“ cestu hľadania čisto rozumného človeka bez skutočného transcendentna, zákonite vyústilo do vytvorenia kultu svojho „marxistického transcendentna“. Zbožštenie práce, vedy a techniky pre dobro budúcich pokolení sú toho neklamným svedectvom. Budúcnosť je v nich adorovaná stále viac než prítomnosť a reálne obohacujúca blízkosť prítomného okamihu. Nový fiktívny, budúci človek je stále viac zbožňovaný, než blížny. V bytí nevďačnej prítomnosti totiž niet blížnych.

V prvom prípade si Marx pomohol idealistickou filozofiou Fichteho, v ktorej subjekt teoreticky v myslí vytvára svet. Podľa Marxa však pracujúci subjekt musí vytvoriť svet skutočne, v akte, v konaní, v praxi a tak ho radikálne pretvoriť a premeniť.⁶⁴ Marx podobne ako neskôr Lenin veril, že sa nový človek prácou vyfabrikuje v továrňach, nesmierne veril v spoločenský dril človeka. Marx veril, že nová organizácia spoločnosti má moc vytvoriť akéhokoľvek nového dokonalého sociálneho človeka, ktorý už nebude potrebovať násilie. Z tohto uhla pohľadu sa marxizmus javí ako „duchovná“ doktrína, pretože „„duchovnosť“ nie je v protiklade s „telesnosťou“ či „materiálnosťou“, a znamená pretvorenie tela, dosiahnutie celistvého človeka vyššej kvality, realizáciu osobnosti.“⁶⁵ Nastolenie problému ľudskej práce vo všetkých jej stupňoch ako duchovného problému bol doposiaľ vzhľadom na rýchly spoločensko-ekonomický vývoj podľa Berďajeva riešený nedostatočne a bol to práve Marx, ktorý na túto skutočnosť ochabnutej dôležitosti „duchovnosti“ práce promptne zareagoval.⁶⁶ Marx však zbožštil organizovanú, produktívnu, materiálnu prácu urobiac z nich cieľ a obsah života.⁶⁷ Zbožštenie materiálnej práce však jednoznačne svedčí o tom, že došlo k strate cieľov a obsahov života, ktoré „môžu byť iba duchovné, nemôžu byť sociálne, nemožno im dať

⁶¹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 94-95.

⁶² BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 95. Na inom mieste Berďajev v súvislosti s odcudzením ľudskej prirodzenosti poznamenáva: „To čo Marx v kapitalistickom hospodárstve označil za odcudzenie ľudskej prirodzenosti, je podľa mňa objektivizáciou, premenou na objekt. Ale toto odcudzenie, táto objektivizácia môže pokračovať aj v socialistickej spoločnosti, ak bude proti duchu, ak bude organizovať svet mimo ducha.“ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 163.

⁶³ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 95.

⁶⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 122.

⁶⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, Bratislava, Kalligram, 2006, s. 41.

⁶⁶ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 43.

⁶⁷ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Nový středověk. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 128, 138.

politickú, alebo ekonomickú podobu.“⁶⁸ Marxom proklamovaný vedecký socializmus chcel poskytnúť celostný vzťah k životu a riešiť všetky jeho problémy. Dospel však k akémusi neľudskému obsahu a neľudskej kolektívnej práci, v mene ktorých je obetované všetko ľudské.⁶⁹ „Marx je antihumanista, v ňom všetka ľudská sebaistota prechádza k odmietnutiu človeka.“⁷⁰ Práve preto ním proklamovaný socializmus neprinesie podľa Berďajeva uspokojenie pre človeka, ale len odhalí nové životné antagonizmy. Socializmus „nikdy neuskutoční oslobodenie od práce, ktoré chcel Marx dosiahnuť tým, že z ľudí urobí otrokov práce. Nikdy človeka neurobí bohatým. Neuskutoční rovnosť medzi ľuďmi. Opäť vytvorí iba nové nepriateľstvá, novú neznášanlivosť a nové, doposiaľ neslýchané formy teroru.“⁷¹ Ani Marx a po ňom Lenin si neuvedomili, či skôr nechceli uvedomiť, že tým čo budú v beztriednej, socialistickej, robotníckej spoločnosti vládnuť nad prácou „zduchoveným“ ľuďom vládá zachutí, a vôľa k moci sa stane sebaistnou do takej miery, že sa za ňu bude bojovať ako za cieľ, a nie ako za prostriedok.⁷² V marxizme došlo nevyhnutne k apoteóze práce v podstate z jediného dôvodu. Marxizmus s existenciou iného sveta, ako tohto pozemského sveta, sveta determinovanej nevyhnutnosti, jednoducho nepočíta. „Z práce vyrastá náš život tu na zemi. Práca patrí k ríši nutnosti („v pote svojej tváre budeš jesť svoj chlieb“ (Gn 3, 19)), náleží k ríši cisárovej. Musí sa zvýšiť úcta k práci. Preto majú taký význam robotníci, preto je potrebné zvíťaziť nad vykorisťovaním práce, to je náboženský základ socializmu.“⁷³

Čo sa týka vedy a techniky a v konečnom dôsledku ich materiálneho výdobytku - stroja došlo tiež k apoteóze. V tejto súvislosti na adresu marxizmu Berďajev poznamenáva: „Marxisti si veľmi cenia vedu a uctievať ju. Veria, že skutočná veda, nie však veda buržoázna, vyrieši všetky problémy. Týmto zbožštením vedy, patria do 19 storočia, nie do storočia dvadsiateho.“⁷⁴ Aj Marxov dialektický materializmus, ktorý si nasilu nárokuje nazývať sa vedeckým materializmom, nie je ničím iným než vierou v matériu, t. j. akýmsi uskutočnením neuskutočiteľného „nadpozemského priania“. Môžeme povedať, že je príkladom modernej politickej utópie, ktorú Berďajev neváha označiť za vieru vo vedu, alebo vedecký mýtus.⁷⁵ Budeme o ňom hovoriť nižšie. Viera vo všemohúcnosť matérie spôsobuje takú zmenu v psychike človeka, že postupne prerastá až ku klaňaniu sa človeka stroju ako totemu. S vierou vo vedu veľkosť človeka utícha, a „baľšaja“ je už len technika. Veda, ktorá je živená iba vierou vo vedu a techniku tak nutne degraduje do čisto vonkajších foriem konvenčných lží, lebo nezahrňa v sebe pravdu s menom človek. Veda v marxistickom

⁶⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 128.

⁶⁹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 117, 125.

⁷⁰ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 125-126.

⁷¹ BERĎAJEV, N. A.: „Problema človeka,“ in *Put'*, č. 50, 1936, s. 238. Na inom mieste Berďajev poznamenáva: „Pre socializmus, ktorý odsúdil každý aristokratizmus na smrť, v ľudskom živote hrá najdôležitejšiu úlohu nutnosť kolektívnej práce. V socialistickej systéme niet už nijakého tvorivého nadbytku, ktorý by nebol regulovaný materiálnym centrom a ktorý by mu nebol podriadený. ... Socializmus stavia proti právam človeka práva kolektívu, čo nemá s ľudskosťou nič spoločné. V kolektivizme, kam vďaka historickej dialektike humanizmus dospel, ľudské práva i sloboda myslenia padajú. Myslenie je podriadené disciplíne, sociálnej konfesionalnej centralizácii: kolektivismus je jednoducho návrat do stredoveku, no nie na náboženskom základe, ale na materialistickom základe antináboženstva.“ BERĎAJEV, N. A.: „Koniec renesancie,“ in *Kultúra*, (preložil Igor Kšiňan), č. 14-15, 2001, www.kultura-fb.sk/new/old/stare/berdajev%206-14.htm [11.08.2019]

⁷² Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, Bratislava, Kalligram, 2004, s.135.

⁷³ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 155.

⁷⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 125-126.

⁷⁵ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Filosofie svobody*, Olomouc, Votobia, 2000, s. 42-43.

ponímaní tak zďaleka už nie je nadchnutím sa pravdou a životom v pravde pre dobro spoločnosti, ale čisto pragmatickým zmocnením sa pravdy pre násilnú a tak *de facto* lživú organizáciu spoločnosti.⁷⁶ „Najvznešenejšie myšlienky nadobúdajú charakter konvenčnej lži.“⁷⁷ Berďajev spomínanú skutočnosť reflektuje na príklade ruského národa: „Lenin by nemohol uskutočniť svoj plán revolúcie a uchvátenia moci bez zmeny v psychike ľudu. Táto zmena bola taká veľká, že ľud, ktorý žil v iracionálnych náboženských predstavách, v poslušnosti iracionálnemu osudu, sa takmer pomiatol z racionalizácie celého života, uveril v možnosť racionalizácie bez akéhokoľvek iracionálneho zvyšku, uveril v stroj namiesto Boha. Z telurického obdobia, keď šiel pod mystickou vládou zeme, prešiel ruský ľud do obdobia technického, v ktorom uveril vo všemohúcnosť stroja a zo starého inštinktu sa začal k stroju stavať ako k totemu.“⁷⁸ V podobnom kontexte sa Berďajev o technike vyjadruje aj v knihe *Duch a realita*.⁷⁹ Technika sa totiž javí ako sila odduchovňujúca ľudský život. Stroj má smrtiace účinky na citový život človeka, lebo neúmerne jeho schopnostiam aktualizuje ľudský život, vyžadujúc od neho neobyčajnú aktivitu a vystavujúc ho neprestajne zrýchľujúcemu sa toku času, čo znemožňuje kontempláciu.⁸⁰ „Človek je nesporne inžinier, ale inžinierske umenie vynašiel pre ciele, ktoré sú mimo jeho rámca.“ ... „Stroj chce, aby človek prijal jeho obraz a podobu. Ale človek je stvorený na obraz a podobu Božiu a nemôže sa stať obrazom a podobou stroja bez toho, že by prestal existovať. ...“⁸¹ Inými slovami povedané, morálny a duchovný rozvoj človeka nezodpovedá rozvoju technickému. Na druhej strane však duchovný rozvoj človeka neznamená odvrátenie sa od techniky, ale jej ovládnutie duchovným princípom. „Jedine prostredníctvom duchovného princípu, teda spojením s Bohom, sa človek stáva nezávislým na prírodnej nutnosti a moci techniky.“⁸²

Marxizmus jednoducho podľahol chimére totalitnej čisto pozemskej, socialistickej, beztriednej, strojovo zorganizovanej spoločnosti a celostného človeka pracanta. Ak sa však človek odtrhne od vyššieho princípu a prestane v sebe živiť Boží obraz, je nevyhnutne odsúdený k otroctvu svojich najnižších pudov. „Marxizmus usiluje o celostného človeka, nechce sa zmieriť s odcudzením ľudskej podstaty, ktoré priniesla kapitalistická epocha. Celostného človeka však chce vytvoriť na pôde síce autonómnej, ale tak isto iba dielčej

⁷⁶ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *O naznačeníi človeka*, Moskva, Respublika, 1993, s. 147.

⁷⁷ BERĎAJEV, N. A.: *O naznačeníi človeka*, s. 147.

⁷⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 131.

⁷⁹ „Triumf techniky zasadzuje strašné rany všetkým „organickým“ útvarom dejín. Je akýmsi koncom telurického obdobia dejín, prechodom od organickosti k organizovanosti. Technika a jej symbol stroj predstavujú nielen novú éru ľudských dejín, ale aj novú kozmickú éru.“ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 67.

⁸⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 67-68.

⁸¹ BERĎAJEV, N. A.: „Človek a stroj,“ in KOMOROVSKÝ, J.: *Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia, Antológia ruskej náboženskej filozofie*, BYZANT Košice s. r. o. vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2011, s. 220, 222. Na inom mieste Berďajev poznamenáva, že v devätnástom storočí sa uskutočnila „jedna z najhroznejších revolúcií, akú kedy ľudstvo zakúsilo. Do ľudského života triumfálne vstúpil stroj a môžeme povedať, že sťažil jeho organický rytmus. Stroj zničil celú štruktúru ľudského života, ktorý bol organicky spätý so životom prírody. ... Prvé vzťahy s prírodou, ktoré boli radostné, sa zmenili na presvedčenie, že s ňou treba nutne bojovať pomocou mechanizácie života. Naša epocha už neimituje formy prírody, nehľadá v nej zdroje dokonalosti, ako to robila renesancia, ale vyhlasuje prírode vojnu, pretože sa jej stala vnútorne cudzia: považuje ju za mŕtvu mechanizmus, medzi ňu a človeka kladie stroj. ... Stroj, ktorý vyrobila renesancia, zničil krásu života, ktorá bola podkladom pre hojnosť tvorivých ľudských síl. Dôsledky zavedenia stroja do ľudského života sú nespočetné. Zasahujú jeho duševný život a všetko to, čo tento život vytvára.“ BERĎAJEV, N. A.: „Koniec renesancie,“ in *Kultúra*, (preložil Igor Kšiňan), č. 14-15, 2001, www.kultura-fb.sk/new/old/stare/berdajev%206-14.htm [11.08.2019]

⁸² BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 48.

oblasti ekonomiky. Je naplno v moci kapitalistického ekonomizmu. Preto je aj marxistický totalitarizmus falošný, človeka neoslobodzuje, ale naopak zotročuje.“⁸³ Na inom mieste Berďajev túto situáciu opisuje slovami: „Spoločnosť vznáša totalitné nároky a má sklon človeka pokladať za svoj výtvor a svoje výhradné vlastníctvo. Kristus učil dualizmus ríše Ducha a ríše cisárovej. Teraz sa vraciame k antickému, pohanskému chápaniu, podľa ktorého má obec či štát zvrchovanú moc.“⁸⁴ Podľa autora nie je iba náhoda, že socializmus založil práve Marx, ktorý bol Žid. Je v ňom žiaľ ľživo zosobnená mesiášska túžba predstaviteľa židovského národa, ktorý vášnivo túži po „všetko riešiacej pravde a spravodlivosti na zemi“. Národa, ktorý zavrhol pravého Mesiáša, pretože sa ukázal v podobe služobníka a nie pozemského kráľa-osloboditeľa. Žid stále očakáva pozemského kráľa, je úplne obrátení k budúcnosti „vždy pripravený vyhlásiť boj proti všetkým historickým tradíciám a svätyniam, každej historickej hodnote.“⁸⁵

5. Sociologický determinizmus v marxizme

Tam kde je veľa obetí zla, extrémne narastá potreba ideálu a vzniká pádny dôvod vykladať sociálnu nespravodlivosť dôsledným systémom sociologického determinizmu. Marx na spomínanú požiadavku doby promptne zareagoval. Celé jeho dielo by sme tak mohli nazvať „primát ekonomiky“. Ekonomika totiž určuje celý ľudský život, od nej závisí nielen celá štruktúra spoločnosti, ale aj celá ideológia, celá duchovná kultúra, náboženstvo, filozofia, morálka, umenie. Hospodárstvo je základňa, ideológia je „nadstavba“. Inými slovami povedané jestvuje nezvratný objektívny spoločensko-ekonomický proces ako prvorodení život, ktorý určuje všetko a od ktorého všetko závisí a tým je forma výroby a výmeny. Každý človek je tomuto prvorodenému životu - ekonomike podriadení a nemôže sa od neho oslobodiť. Ekonomika ho determinuje a on ju iba odzrkadľuje. Človek sa už teda nepodobá a neodzrkadľuje Boha, ale ekonomiku ako boha.⁸⁶ Prvorodený z mŕtvych už nie je Kristus, ale ekonomika ako nenahraditeľný spásny fundament. Dokonca už nie je potrebné „obliecť sa v Krista“ byť jednej mysle s Ním, ale naopak „obliecť sa“ v ekonomický a sociologický determinizmus, „kedy v človeku myslí a tvorí nie on sám, lež spoločenská trieda, ku ktorej patrí: myslí a koná ako šľachtic, veľkobržuj, malomeštiak alebo proletár.“⁸⁷ Hodnota individuálnej ľudskej osoby tak pomaly fagocytuje do vidiny akéhosi nového spoločensko-ekonomického „prazákona“ bytia.

Berďajev konštatuje, že Marx nevymyslel nadvládu ekonomiky v ľudskom živote a nemôže za to, že ekonomika takto vplýva na ideológiu.⁸⁸ Na druhej strane však pojem „nadstavba“, ktorý Marx použil pri svojom budovaní primátu ekonomiky, je najmenej jasným z celého marxistického učenia, pretože aj ekonomika sama nie je iba hmota. „Nikto nebol schopný dostatočne jasne vysvetliť, čo sa chce povedať tým, že ideológia a duchovná kultúra je „nadstavbou“ nad ekonomikou a triednym usporiadaním spoločnosti.“ ... „Pojem „nadstavba“, ktorý je tak zneužívaný, neunesie seba menšiu kritiku. Zostáva nejasné, akým

⁸³ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 46.

⁸⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 49.

⁸⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Smysl istorii*, s. 108.

⁸⁶ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 104.

⁸⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 104.

⁸⁸ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 104.

spôsobom sa z materiálnej reality stáva realita intelektuálneho a duchovného poriadku, akým spôsobom sa môže z ekonomiky stať poznanie a mravný súd.“⁸⁹

Na obhajobu Marxa je však nevyhnutné povedať, že objavil a veľa správneho vynesol na svetlo sveta ohľadom kapitalistickej spoločnosti. Avšak to čo spozoroval v kapitalizme, v ktorom žil, zovšeobecnil a dal tomu univerzálny charakter pokladajúc to za základ každej spoločnosti. To čo v náboženskom vedomí urobil Feuerbach, to Marx urobil vo vedomí ekonomickom, t. j. demaskoval ilúziu vedomia. Táto rafinovaná, falošná ilúzia spočíva v tom, že človek kolektívne bojuje s iracionálnou prírodou o udržanie života a tento boj má aj vedľajší produkt, ako istú tieňohru z Platónovej jaskyne, ktorá sa prenáša do nášho vedomia v podobe filozofických teórií, náboženských predstáv, morálnych súdov, či umenia. Podľa Berďajeva sa v tomto boji Marx formálne zhoduje aj s Sigmundom Freudom a jeho psychoanalýzou, ktorá človeka vykladá výlučne zdola, z jeho nižšej žiadostivej úrovne.⁹⁰ „Nižšie vytvára vyššie a vyššie je čistou ilúziou. ... Skutočnou realitou, skutočným životom je boj človeka, sociálneho človeka, s živelnými silami prírody, teda ekonomikou. Všetko ostatné má nutne iba služobnú funkciu pre ekonomiku, v ktorej sa ukazuje cieľ života.“⁹¹ Boj sociálneho človeka smeruje k víťazstvu nad determinizmom. Nový človek zracionalizuje ľudský život tak, že ho podriadi kolektívnemu, sociálnemu rozumu. Zo života vyprchá všetko iracionálne, osudové a tragické.⁹² Berďajev preto na adresu marxizmu prezieravo poznamenáva, že „víťazstvo nad osudovosťou znamená aj víťazstvo nad slobodou, totiž likvidovanie slobody ducha.“⁹³

Pochopiteľne, že sa rodíme do sveta materiálneho a aj vedome žijeme vo svete materiálnom, ale nemôžeme našu existenciu ohraničiť iba uvedomovaním si našej materiálnosti, či závislosti na materii. Človek navyše aj poznáva, že je viac než matéria, inak by matéria nemohla byť rozpoznaná samotným intelektom vo svojej materiálnosti, t. j. vo svojej časo-priestorovej dimenzii. Paradoxne však tento poznávací proces marxizmus vyhlási za klamlivú, nedokonalejšiu podobu, ilúziu, presnejšie iba akési zrkadlenie hmoty a primát prvo-obrazu tak patrí jedine materii, z ktorej akoby samo od seba vyžaruje akési nevysvetliteľné svetlo poznania. Berďajev preto pochopiteľne vyčíta marxizmu jeho zvrátené dogmatické deklarovanie. „Dogma o materiálnom bytí, ktorým sa úplne umŕtvuje vedomie, môže byť leda nejakým článkom viery, nikdy však poznatkom. Subjektu náleží primát nad spoločnosťou, ale

⁸⁹ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 127-128. Ohľadom Marxovej „nadstavby“ sa podobne vyjadruje aj Rio Preisner: „Marxizmus vraví, že nadstavba zákonite odráža základňu. Tento vzťah ani Marx a Engels neboli už schopný udržať v zákonitej priamočiarosti. ... Bez „administratívneho“ zásahu do tvorivej slobody nebolo možné prakticky dokázať platnosť zákona o vzájomnom vzťahu základne a nadstavby. ... Marx sa domnieval, že vychádza z reality, z ekonomickej základne (pojmy „ekonómia“ a „základňa“ sú rýdzo špekulatívne), v skutočnosti vychádzal iba z kapitalistickej špekulácie. Vyšiel z nej a dospel k ideológii. Reality sa nedotkol ani zbila, aspoň nie ako filozof.“ PREISNER, R.: *Kritika totalitarizmu fragmenty*, Rím, Kresťanská akadémia, 1973, s. 42, 43, 45-46.

⁹⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 126. Ohľadom psychoanalýzy Berďajev na inom mieste poznamenáva: „Moderná psychológia a psychopatológia svojím spôsobom odhaľuje úlohu mágie v ľudskom živote, mágie individuálnej a kolektívnej. Ale metóda psychoanalýzy, ktorá chce oslobodiť vedomie od ilúzií a chorobných tráum, nie je duchovná metóda. Duchovnosť nemôže spočívať len v psychoanalýze, ale nevyhnutne aj v psychosyntéze. Silnejúci duchovný život syntetizuje duševný, ba aj telesný život človeka, zastavuje analytické členenie a rozpad celistvej osobnosti. Za mágiou sa skrýva spútavajúca moc, za mystikou moc oslobodzujúca.“ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 146.

⁹¹ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 126-127.

⁹² Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 117.

⁹³ BERĎAJEV, N. A.: *Duch a realita, Základy bohoľudskej duchovnosti*, s. 117.

vedomie subjektu predpokladá prvotné, Bohom stvorené idey, ktoré subjekt nepredchádzajú, ale sú za ním, v jeho hlbine.“⁹⁴

V marxizme tak materiálny objekt, ktorý vôbec nie je materiálny, ale zvrátene diabolicky spirituálny, celkom pohlcuje subjekt. Jednoducho povedané v marxizme to, čo by malo byť cestou k cieľu - k pravému poznaniu, sa stáva iba manipulačným tieňom, zmanipulovaným vedomým a za cieľ sa postuluje imaginárne bytie ako fikcia materiálneho, ekonomického pokroku. „Bytie určuje vedomie, ale bytie je predovšetkým materiálne, hospodárske. Duch je epifenoménom tohto hospodárskeho bytia.“⁹⁵ Pod vidinou vedeckosti sa nám tak rafinovane predostiera netolerantný ateistický a materialistický dogmatizmus, v ktorom „duch je iba ilúziou zle organizovanej hmoty“.⁹⁶ Dejiny sa chápu deterministicky ako proces pokroku, v ktorom nie človek ako subjekt, ale zbožštený celosvetový ekonomický pokrok prechádza jaskynnými tieňohrami náboženstva a liberalizmu, aby napokon dosiahol absolútnu a definitívnu spoločnosť stále krajších svetlých zajtrajškov. Keďže vývoj materiálnych podmienok zabezpečí šťastie všetkým, náboženstvo bude prekonané ako pozostatok minulosti.

Slovami Ria Preisnera by sme spomínané prekrútenie idealizmu vyjadrili nasledovne: „Marxizmus parazituje na idealizme *nutne*, pretože sa upísal zákonitostiam, ktoré by skutočné uznanie objektívnej reality *nutne* vyvrátilo. V kruhu nutnosti je skryté aj totalitné jadro marxizmu. Kresťan vie, že uznať skutočnosť objektívnej reality znamená zároveň uznať historickú skutočnosť Ježiša Krista. Marxizmus je antikristovský nie preto, že popiera historickú existenciu Krista, ale preto, že svoje popretie skutočnosti (dejinného) súcna zakrýva maskou poznaných zákonov dejinného vývoja. Ilúzia poznaných zákonov (dejinného) súcna, hľa ona vyhlasovaná objektívna realita marxizmu. Marxizmus kamufluje realizmus, nazývajúc uznanie objektívnej reality (t. j. iluzórnych zákonitostí dejinného vývoja) materializmom, kamufluje idealizmus, vydávajúc ho špekulatívnej zákonitosti za dialektiku skutočnosti, t. j. hmoty. V pojme hmoty, výsledku abstraktnej špekulácie, chápanom ako konečná a neprekročiteľná inštancia, sa obidve kamufláže prekrývajú.“⁹⁷

Podľa Berďajeva sa v prípade marxistického komunizmu, fašizmu a čoraz viac národného socializmu uskutočňuje jedna a tá istá tragická substitúcia, kedy sa duchovno chápe ako materiálne aplikujúc na neho metódy finančného a hospodárskeho života vedúce k diktatúre nad duchom.⁹⁸ Zdanlivá vedeckosť sociologického, či ekonomického determinizmu tak vyústi do jasných záverov, ktoré nenechajú na seba dlho čakať: „Duch je produktom hmoty, morálka je produktom okolností a má byť definovaná a uplatňovaná podľa zámerov spoločnosti, morálne je všetko, čo slúži na podporu príchodu onoho konečného šťastného stavu. ... už niet hodnôt nezávislých od zámerov pokroku, všetko môže byť v istom momente dovolené, dokonca nevyhnutné, a teda morálne v novom zmysle slova. Aj človek sa môže stať nástrojom. Jedinec nie je dôležitý, jedine budúcnosť sa stáva strašným božstvom, ktoré pôsobí nad všetkými a nad všetkým.“⁹⁹

⁹⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 128-129.

⁹⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 104.

⁹⁶ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 127.

⁹⁷ PREISNER, R.: *Kritika totalitarizmu fragmenty*, s. 45.

⁹⁸ Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Sud'ba čeloveka v sovremennom mire. K ponimaniju našej epochi,“ s. 334.

⁹⁹ RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, s. 29-30.

6. Mesiášske poslanie proletariátu v kongruencii s dialektickým materializmom

Pochopiť zmysel sociologického determinizmu v marxizme s jeho demaskovaním ilúzií vedomia predpokladá podľa Berďajeva rozpoznanie ešte jednej stránky marxizmu, ktorá však úplne protirečí ekonomickému materializmu a stáva sa naopak elementom marxistického kultu. Marxizmus nie je iba doktrínou postavenou na základe historického a ekonomického materializmu, teda doktrínou o úplnej závislosti človeka od ekonomiky, ale „marxizmus je aj učenie o vykúpení, o mesiášskom poslaní proletariátu, o nadchádzajúcej dokonalej spoločnosti, v ktorej človek už nebude závisieť od ekonomiky, o moci a víťazstve človeka nad iracionálnymi silami prírody a spoločnosti. Duša marxizmu je tu a nie v ekonomickom determinizme.“¹⁰⁰ Vyššie spomínanú determinovanosť človeka kapitalistickou spoločnosťou vzťahujúcou sa i na minulosť možno vykladať ako hriech, ktorý môže byť v budúcnosti odstránený. Človek má schopnosť vyslobodiť sa z tohto otroctva, pričom aktívnym subjektom vyslobodenia, ktorý vytvorí lepší život je robotnícka trieda - proletariát.¹⁰¹ Proletariátu sa pripisujú „mesiánske vlastnosti, prenášajú sa naň vlastnosti vyvoleného národa Božieho, je novým Izraelom. Je to sakralizácia starožidovského mesiášskeho povedomia. Páka, ktorou bude možné prevrátiť svet, sa našla. Aj tu sa Marxov materializmus zahaľuje do krajného idealizmu.“¹⁰²

Na druhej strane však marxizmus vyzýva človeka k tomu, aby sa úplne podriadil dejinnému determinizmu, aby ho dokonca aj zbožštil, čo zjavne protirečí spomínanej marxistickej viere v možnosť ľudí proletariátom zmeniť svet. Na marxizme je preto najpodivnejší jeho „bezmedzný optimizmus voči dejinnej nutnosti, bezmedzná viera v dobrotu a zmysluplnosť dejín. To je pochopiteľné u Hegla, podľa ktorého v dejinách jedná svetový rozum, alebo duch a dáva udalostiam zmysel. Ale ako to, že takýto zázrak môže učiniť hmota a čisto materiálne dianie?“¹⁰³ Berďajev si na spomínanú otázku odpovedá opäť obrátením pozornosti na fenomén mesianizmu: „Marxistický historický optimizmus je sekularizovanou formou mesianizmu. Mesiášska je vždy viera v nutnosť pokroku. Pravda sa vymyká pojmom optimizmus a pesimizmus. ... Marxistická optimistická viera v dobrotu dejín je sekularizovaným pokračovaním viery v Prozreteľnosť. Ale aj túto starú vieru v Prozreteľnosť je potrebné prehodnotiť, pretože sa často snúbila s optimizmom a postrádala zmysel pre tragickosť tohto fenomenálneho sveta, ktorý chcela spútať nutne pôsobiacou kauzalitou.“¹⁰⁴

Ako už bolo povedané Marx správne diagnostikuje v kapitalizme proces dehumanizácie, doslova proces zvecnenia (Verdinglichung) človeka v zajatí manufaktúrnej výroby, s ktorým ďalej súvisí Marxove učenie o fetišizme tovaru. Tovar, ktorý človek vyrába si podmaňuje

¹⁰⁰ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 105.

¹⁰¹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 105. „Svedomie triedy proletárov, je svedomie ktoré už nemá nič humanistické, ktoré je antihumanistické. Namiesto človeka sa v skutočnosti dosadí trieda. Popiera sa hodnota človeka, jeho individuálna duša a jeho individuálny osud. Človek sa stáva prostriedkom pre sociálnu kolektívitu a pre jej rozvoj.“ BERĎAJEV, N. A.: „Koniec renesancie,“ in *Kultúra*, (preložil Igor Kšiňan), č. 14-15, 2001, www.kultura-fb.sk/new/old/stare/berdajev%206-14.htm [11.08.2019]

¹⁰² BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 105. Berďajev na inom mieste hovorí o moderných kacírstvach, medzi ktoré patrí aj komunistické náboženstvo. Práve v základe, či „jadre“ tohto náboženstva možno zreteľne rozpoznať sekularizovanú formu starovekého židovského chiliazmu ako aj nevedomý prežitok gnostického manicheizmu. Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Pravda i lož kommunizma“, in *Put'*, č. 30, 1931, s. 18.

¹⁰³ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 134-135.

¹⁰⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 135.

toho, ktorý ho vyrobil tak, že ho postupne znižuje na svoju úroveň, t. j. výrobok si podmaňuje výrobcu. V spoločenskom živote je všetko produktom ľudskej práce, aktivity človeka, ako neprestajného ľudského zápasu. Výsledky ľudskej aktivity a práce sa človeku javia ako vecný objektívny svet, od ktorého je závislý stávajúc sa tak obeťou klamného iluzórneho vedomia. Jednoducho povedané človek zbožšťa prácu a seba poníži na pracovný nástroj. Vo svojich tézach o Feuerbachovi Marx hovorí: „Hlavný nedostatok celého doterajšieho materializmu je v tom, že predmet skutočnosti zmysly vnímajú len vo forme objektu, alebo predstavy, nie ako zmyslovú činnosť človeka, prax, nie subjektívne.“¹⁰⁵ Citovaná pasáž nás môže prekvapiť, pretože je v úplnom protiklade voči materializmu a má blízko k existenciálnej filozofii. Subjektívnym je predovšetkým ľudský duch ako neopakovateľná a nikým a ničím nesprofanizovateľná realita. Vo svete materiálnych objektov sa teda človek nemôže definitívne realizovať. Berďajev preto na adresu Marxovej filozofie poznamenáva, že „nejestvuje vecná, objektívna, ekonomická skutočnosť, je to ilúzia. Jestvuje len aktivita človeka a aktívny vzťah človeka k človeku. Kapitál nie je objektívna vecná realita nachádzajúca sa mimo človeka, kapitál sú len spoločenské vzťahy ľudí vo výrobe. Za ekonomickou skutočnosťou sa skrývajú živí ľudia a spoločenské skupiny ľudí. A človek svojou aktivitou môže roztaviť tento iluzórny svet kapitalistickej ekonomiky.“¹⁰⁶ Cestou ku krajšej spoločnosti teda nie je ekonomika samou o sebe, ale najsamprv aktivita človeka smerujúca k náprave výrobných vzťahov.

Vieru v aktivitu človeka, subjektu Marx získal z nemeckého idealizmu.¹⁰⁷ Jedná sa o vieru v ducha, ktorá je nezlučiteľná s materializmom. Proletariát teda v sebe živí vieru v ducha a nie v ekonomický determinizmus. Proletariát v sebe živí vieru v spasiteľskú nádej, v pozdvihnutie človeka, ktorý nechce padnúť za obeť ilúzii, fetišizácii a zvecneniu produktu ľudskej práce. V centre pozornosti už musí byť raz a navždy človek s jeho jasne zadefinovanými imperatívmi. Ako poznamenáva Berďajev proletariát, „musí bojovať proti zvecňovaniu človeka, proti dehumanizácii hospodárstva, musí ukázať všemohúcnosť ľudskej aktivity. Je to celkom iná stránka marxizmu, a táto stránka bola silná u raného Marxa.“¹⁰⁸ Marx si však neuvedomil jednu zásadnú a v dejinách ľudstva neprehliadnuteľnú skutočnosť. Totiž všade tam, kde nevyhnutne eskaluje potreba mravných spasiteľných imperatívov a viera vo všemohúcnosť ľudskej aktivity, prichádza pokušenie manipulácie inými, t. j. kto a nad kým čo najskôr spomínanú všemohúcnosť zrealizuje.

Človek v stave humánnych seba - spasiteľských predsavzatí stále bol, je a bude najväčšou hrozbou ľudstva. Práve spomínaná skutočnosť predstavuje najhlbšie a najzakalenejšie dno samotného marxizmu, na ktoré zdá sa Marx nedoviedel, alebo nechcel dovidieť, pretože bol nezlomným zástancom revolučného, dynamického ponímania dialektického materializmu. Marx totiž preniesol vlastnosti myslenia a ducha do matérie. Už len samotné slovné spojenie dialektický materializmus je podľa Berďajeva absurdné:¹⁰⁹ „Dialektický materializmus je nehoráznym spájaním slov. Hmota, ktorá pozostáva z interakcie atómov, nemôže byť vlastná dialektika. Dialektika predpokladá jestvovanie Loga, zmyslu rozvíjajúceho sa v dialektickom

¹⁰⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 105. Taktiež. Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 122.

¹⁰⁶ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 106.

¹⁰⁷ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 121.

¹⁰⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 106.

¹⁰⁹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 106-107. Taktiež Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 11-12, 123.

vývine, dialektika môže byť vlastná len mysli a duchu, a nie hmote. Dialektický materializmus je nútený veriť v Logos hmoty, v zmysel, ktorý sa odhaľuje vo vývine hmotných výrobných síl, čiže veriť v racionálnosť iracionálnych procesov.¹¹⁰ V prípade dialektického materializmu máme tak dočinenia s titanskou, prometeovskou filozofiou aktivity, ktorá je prirodzene filozofiou ducha a nie filozofiou materialistickou. Preto je potrebné nasilu dodať hmote charakter aktívneho ducha znásilňujúc logiku i filozofickú terminológiu, pričom sa materializmus nevdojak premieňa na svojrázny idealizmus a spiritualizmus.¹¹¹

Zo spomínaného konceptu dialektického materializmu vyplýva falošné presvedčenie, že materiálnemu procesu je vlastné myslenie, rozum, sloboda, tvorivá aktivita. Materiálny vývin tak môže viesť k víťazstvu zmyslu a dokonca k ovládaniu celého života sociálnym rozumom. Dochádza k transformácii dialektiky na exaltáciu ľudskej vôle a aktivity. Všetko je určované už nie objektívnym rozvojom materiálnych výrobných síl a ekonomiky ako tomu bolo v ekonomickom determinizme, ale revolučným bojom tried, t. j. aktivitou človeka. „Človek môže premôcť vládu ekonomiky nad svojím životom. Podľa slov Marxa a Engelsa dochádza ku skoku z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody. Dejiny sa rezko rozdelia na dve časti, na minulosť determinovanú ekonomikou, keď bol človek otrokom, a na budúcnosť, ktorá sa začne víťazstvom proletariátu a bude celkom určovaná aktivitou človeka, sociálneho človeka, keď vznikne ríša slobody. Prechod od nevyhnutnosti k slobode sa chápe v Hegelovom duchu. Ale revolučná dialektika marxizmu nie je logickou nevyhnutnosťou samoodhalenia a samorozvíjania idey, lež je aktivitou revolučného človeka, pre ktorého minulosť nie je záväzná. ... Prechod do ríše slobody je víťazstvom nad dedičným hriechom, ktorý Marx videl vo vykorisťovaní človeka človekom. Celý Marxov morálny pátos je späť s týmto odhalením vykorisťovania ako základu ľudskej spoločnosti, vykorisťovania práce.“¹¹² V celom systéme marxizmu tak nemožno nevidieť religiózne elementy. Aj samotné učenie o triednom boji ako nevyhnutnom následku uplatnenia dialektického materializmu v praxi a učenie o víťazstve proletariátu má zreteľný axiologický charakter. Rozdiel medzi spiatočníckym „odporcom“, „kapitalistom“, či „buržujom“ a pokrokovým „proletárom“ je nešťastne automaticky prenášaný do morálnej roviny, bez ohľadu na akúkoľvek korekciu. Je to jednoducho rozdiel medzi zlom a dobrom, medzi nespravodlivosťou a spravodlivosťou a nakoniec medzi tými, čo si zasluhujú pokarhanie až smrť, a tými, ktorí si zasluhujú pochvalu, zvelebovanie a až zbožštenie „na večné časy“.¹¹³

V systéme dialektického materializmu, ktorý je „uholným kameňom“ marxizmu sme tak svedkami logicky protirečivého spojenia prvkov materialistických vedecko-deterministických, amoralistických s prvkami idealistickými, moralistickými, nábožensko-mýtovnými. Berďajev na adresu marxizmu rázne a pravdivo poznamenáva: „Marx vytvoril naozajstný mýtus o proletariáte. Poslanie proletariátu je predmetom viery. Marxizmus nie je len veda a politika, je to aj viera, náboženstvo. A v tom spočíva jeho sila.“¹¹⁴ Presadiť moc proletariátu, a tak zjaviť totálnu všemohúcnosť ľudskej aktivity sa v dejinách nezaobíde bez revolúcie, ako zásadného spoločenského zvratu smerujúceho k dlho očakávanému a vytúženému stavu beztriednej spoločnosti, ktorá nemôže byť iná, než totalitná. Dialektický

¹¹⁰ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 156.

¹¹¹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 156.

¹¹² BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 107.

¹¹³ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 108.

¹¹⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 108.

materializmus, ktorý je chrbtovou kosťou marxizmu je *de facto* totalitným materializmom, je absolútnou pravdou. „Ale učenie, zdôvodňujúce totalitnú doktrínu, zahrňujúcu celú plnosť života – nielen politiku a ekonomiku, ale aj myslenie, vedomie a celú tvorbu kultúry, môže byť len predmetom viery.“¹¹⁵ Túto absolútnu pravdu nepresadzuje ani myslenie ani poznanie, ale intenzívna revolučná vôľa. Bude preto nevyhnutné analyzovať fenomén revolúcie.

7. Revolúcia – apokalypsa dejín

„Kult relígie je ako vonkajší prejav religiozneho života súborom praktík, ktoré sú výrazom uctievania nadprirodzených síl. ... K dôležitým elementom kultu patria obety a modlitby.“¹¹⁶ Spomínaná definícia kultu relígie by v prípade marxistického kultu mohla vyzerať nasledovne: „Kult marxizmu je ako vonkajší prejav marxistického života súborom praktík, ktoré sú výrazom uctievania ako administratívy revolučnej komunistckej strany, tak aj jej najvyššieho predstaviteľa. ... K dôležitým elementom marxistického kultu patria obety pre (pochopiteľne čisto pozemské) dobro socialistickej spoločnosti a bezmedzne živený optimizmus v očakávaní budúceho pokroku (akýkoľvek iný a už vôbec nie kritický pohľad na skutočnosť, je neprípustný).

Všetky spomínané elementy kultu marxizmu je možné spozorovať v spisoch Berďajeva, ktorý v stati *Pravda a lož komunizmu* podáva veľmi dôkladnú charakteristiku politického náboženstva. Politické náboženstvo sa usiluje vyriešiť všetky fundamentálne otázky ľudského života, nasilu tak vtlačajúc všetkému presnú „choreografiu“, presný význam. Mohli by sme povedať, že v politickom náboženstve existuje svojrázny politicko-náboženský katechizmus, ako teoretický základ s pestrou škálou dogiem, ktoré prirodzene volajú po praxi, po realizácii, po fenomenálnom vyjadrení, po zjavení spomínaných „právď“, jednoducho povedané po kulte. Podľa Berďajeva dochádza k vytvoreniu, doslova k vyznávaniu špecifického kultu, ktorý plne zodpovedá dvom základným elementom kultu, t. j. obeti a modlitbe. Marxistický kult so sebou prináša neodmysliteľnú požiadavku prinášať obete (hlavne vďaka apoteóze práce) a neprestajne vyzýva k entuziastickému prežívaniu ideologickej pravdy, čo do dôsledkov znamená, že je zvrátene živený svojráznymi „modlitbami“, vytvárajúc svoje, fiktívne „transcendentno“.¹¹⁷

V kulte marxizmu sa obidva elementy kultu, t. j. svojrázna „modlitba a obeta“ spájajú do jedného termínu. Spomínaným termínom je revolúcia. Revolúcia je apokalypsou dejín vynášajúcou súd nad týmto svetom, nad týmto „zvrhlým a skazeným pokolením“ (čo v žiadnej epoche nikto a nikdy nepopiera) avšak nie mocou predchádzajúceho naakumulovaného Dobra, Pravdy a Krásy, práve naopak, mocou pomstychtivého s pocitom nestrávenej urazenosti za „dobro, pravdu a krásu“ vydávajúceho sa zla. Nejde teda ani zďaleka o zmenu mocou pôsobenia Božieho Dobra, Pravdy a Krásy, teda pretvorenie sveta dané „zhora“, dané milostiplnou poníženosťou človeka (lebo Boh vzhliadol na poníženosť svoje služobnice). O takúto opravdivú revolúciu ducha človeka žiaľ dnes málokto stojí. Jediná opravdivá revolúcia bolo počatie Bohočloveka. Všetky ostatné „revolúcie“ chcú počať a následne zrodiť človeko-boha, pretože v sebe živia naivnú ilúziu čisto ekonomického, materialistického pokroku a nie duchovného rastu, marxovým slovníkom povedané „len nie z milosti niekoho iného“. Revolúcia je totiž vždy hmatateľnejšie reflektovaná materiálnymi

¹¹⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 129.

¹¹⁶ MATLOVIČ, R.: *Geografia relígií*, s. 28-29.

¹¹⁷ Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Pravda i lož kommunizma“, s. 8-9.

a nie duchovnými zmenami. Stále sa skôr adoruje „zlaté teľa“ ako Bohom daný zákon. Človek prízemného, nízkeho duchovného rangu s tou najhumánnejšou tvárou stále ľahšie a stále viac obetí a vznesených prosieb adresuje „zlatému teľaťu“ ako Bohu. Nemieni vytrvalo čakať na božieho posla, kým zostúpi zo Sinaja. Revolúcia je „zlaté teľa“ marxizmu, racionálne (rozumej iba naoko dokonalé), humánne zrealizovanie, nehumánnych, bezbožných a čisto pozemských túžob človeka.

Berďajev si je tejto fiktívnej duchovnosti, resp. neduchovnosti všetkých revolúcií veľmi dobre vedomý. „Krásne, ušľachtilé a príťažlivé revolúcie nikdy neboli a byť nemôžu. Každá revolúcia je neúspešná. Úspešných revolúcií nikdy nebolo. Francúzska revolúcia, označovaná za „veľkú“, bola rovnako odporná a neúspešná. Nebola lepšia než ruská revolúcia, nebola o nič menej krvavá a krutá, bola tak isto bezbožná a deštruktívna voči všetkým hodnotám dejín.“¹¹⁸ Každá revolúcia je podľa autora osud a živel, predstavuje rozklad, veľké nešťastie, je ako infekčná nemoc, či smrť blízkeho človeka, je posadnutosť úplnou reguláciou života, je racionalistické šialenstvo, patologický proces, ktorý nemožno prekonať žiadnou silou zvonku, je Boží trest.¹¹⁹ Môžeme povedať, že tak ako boľševizmus aj revolúcia nie je samostatnou ontologickou entitou, ale je odrazom vnútorného zla žijúceho v nás, je halucináciou nemocného národa súvisiacou z jeho hlbokou demoralizáciou a náboženskou krízou.¹²⁰

Berďajev citujúc Josepha de Maistre, vedúcu osobnosť francúzskej teokracickej školy začiatku 19. storočia a ideológa reakcie na Francúzsku revolúciu, jasne hovorí, že „revolúcia má satanskú povahu. Jej aktérmi nie sú ľudia, ale vyššie sily. Revolucionári iba vyzierajú ako aktívni, v skutočnosti sú však pasívni, sú iba nástrojom sily, ktorej si nie sú vedomí. Revolúcie sú ... zosielané na národy ako trest za ich hriechy, sú nimi vykupované viny.“¹²¹ Berďajev reflektuje až príliš nápadnú podobnosť medzi mentalitou revolucionárov a posadnutými diablom z Dostojevského diela *Besy (Diablom posadnutý)*. Démonickú posadnutosť je v správaní revolucionárov možné badať v zakamuflovej revolučnej horlivosti za krajší a lepší budúci svet. Horlivosť v posadnutosti očakávania fiktívnej budúcnosti eskaluje až do tej miery, že sa vytvorí zvláštna úcta, doslova kult uctievania revolučnej morálky. Osoba revolucionára je priam posvätená a nedotknuteľná paradigma hodna poklony, teda doslova kultu akejsi revolučnej svätosti. Revolučný kult je zviditeľnením akejsi posvätej tradície, posvätných dogiem, zviditeľnením svojich svätcov. Nemožno vzniesť žiadnu kritiku na jeho adresu, pretože hrozí exkomunikácia zo spoločenského života obidvoch politických spektier, revolučného, aj kontrarevolučného.¹²² Revolucionári vždy chcú racionalizovať iracionálny živel revolúcie, ktorý je v skutočnosti jej zbraňou. Berďajev je presvedčený, že „revolúcia je iracionálna, svedčí o nadvláde iracionálnych síl v dejinách. Dejatelia revolúcie môžu uvedomele vyznávať tie najracionálnejšie teórie a v ich mene robiť revolúciu, ale revolúcia je vždy symptómom narastania iracionálnych síl.“¹²³ Revolúcia je

¹¹⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 63.

¹¹⁹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 64, 65, 67, 73.

¹²⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 74.

¹²¹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 82.

¹²² Porov. BERĎAJEV, N. A.: „Duchi ruskoj revoljucii,“ in *Iz glubiny: Sbornik statej o ruskoj revoljucii S. A. Askol'dov, N. A. Berďajev, S. A. Bulgakov i dr.* Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1990, s. 88.

¹²³ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 136.

apokalypsou dejín, lebo očakáva koniec dejín, „buďto príchod kráľovstva Božieho, bratstva v Kristovi, alebo súdružstva v antikristovi.“¹²⁴

V poslednom Berďajevovom diele *Ríša ducha a ríša cisárova* je slovo *revolúcia* skloňované v obdobných intenciách. Revolúciu autor pokladá za antipersonalizmus, pretože vďaka Marxovmu revolučnému socializmu „pokladá súčasnú generáciu živých ľudí za čistý prostriedok generácii budúcich. Preto sa pripúšťa zabíjanie ohromného množstva ľudí a pôsobenie nevýslovného utrpenia, len aby niekedy v budúcnosti bolo ľudstvo šťastné a spokojné.“¹²⁵ Ako utopický socializmus, tak i Marxov revolučný socializmus v sebe nesú nevedomý chiliastický a mesiánsky prvok rodiaci fanatizmus a spolu s ním i jeho bojovnú protináboženskú povahu.¹²⁶ „Sociálna revolúcia má mesiánsky a chiliastický rys, usiluje o bezpodmienečné vytvorenie kráľovstva Božieho na zemi, ale nepotrebuje k tomu vieru ani Boha.“¹²⁷ V revolúcii sa prejaví moc, ktorá bojuje proti zlej moci, a potom sa sama stáva zlou. Ide o diaboliskú dialektiku, pretože z tohto bludného kruhu niet východiska. „Vítazná vláda sa vždy nanovo dialekticky premení v opak toho, za čo bojovala. Takto skončia všetky revolúcie.“¹²⁸ V čase revolúcie sa podľa Berďajeva naplno prejaví človek vo svojich protikladoch. Na jednej strane sa prejaví vznešenosť ľudskej prirodzenosti, vášnivé nadšenie ideou lepšieho usporiadania života, ochota prinášať obeť, dokonca zabudnutie na egoistické záujmy, no na strane druhej tento revolučný zápal až nápadne rýchlo prerastá do najväčšej krutosti, nevďačnosti a pošliapania najvyšších duchovných hodnôt.¹²⁹

¹²⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 86. Metafyzický problém rozdielu medzi bratstvom v Kristovi a súdružstvom v antikristovi Berďajev znamenite rozoberá v kapitole o *Veľkom inkvizítovi* v diele *Nové náboženské vedomie a spoločnosť*. Duch antikrista - veľkého inkvizítora, sa podľa Berďajeva rafinovane prenáša práve do pozitivizmu a socializmu, ktoré túžia zaujať miesto náboženstva a postaviť tak novú babylonskú vežu. Totiž všade, „kde je starostlivosť o ľudí a zdanlivá starosť o ich šťastie a spokojnosť spojená s pohrdaním človekom, s nevierou v jeho vyšší pôvod a predurčenie, tam vládne duch Veľkého inkvizítora. Tam, kde sa uprednostňuje šťastie pred slobodou, kde sa časné kladie nad večnosť, kde sa láska k človeku búri proti láske k Bohu, tam všade je prítomný Veľký inkvizítor.“ Socializmus „zavrhol večnosť a slobodu v mene pozemského zriadenia, v mene pozemskej rovnosti a nasýtenia ľudského stáda.“ BERĎAJEV, N. A.: „Veľký inkvizítor,“ in *Veľký inkvizítor. Nad textem F.M. Dostojevského*, s. 274, 275.

¹²⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 56.

¹²⁶ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 57.

¹²⁷ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 64.

¹²⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 73.

¹²⁹ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 73. Najlepšie je spomínanú skutočnosť možné opäť demonštrovať na príklade ruskej revolúcie. Odriekanie, či obeť je veľkou, ale zároveň nebezpečnou črtou ducha ruského ľudu. Najväčšie dobro v ňom ľahko prechádza v najväčšie zlo. „Ruská odriekavosť, táto kresťanská cnosť ruského národa, sa ľahko mení na nihilizmus. ... Ruský človek môže všetko ľahšie popretíhať, pretože nie je presvedčený o posvätnosti svojho vzťahu k pozemským zväzkom, k pilierom pozemského života. Chce, aby sa všetko čím skôr skončilo, aby všetko prechodné pominulo, aby sa čas zastavil, aby povstal nový svet, nový život. ... Ruský človek si necení kultúrne hodnoty. Nemôže sa disciplinovať v mene týchto hodnôt. Hľadá spásu a pretvorenie života.“ BERĎAJEV, N. A.: „Ruská náboženská idea,“ in *KOMOROVSKÝ, J.: Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia, Antológia ruskej náboženskej filozofie*, BYZANT Košice s. r. o. vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2011, s. 208. Berďajev je presvedčený, že tým sa mnohé vysvetľuje v charaktere ruskej revolúcie, pretože naozajstný boj o vlastníctvo a životné statky sa v Rusku vlastne neodohral. Pravoslávie vychovalo ruský národ k odriekaniu sa pozemského života. Marxistický komunizmus zvíťazil tak ľahko, „pretože vzhľadom na svoju odriekavosť ruskí ľudia nechceli a nevedeli, neboli schopní bojovať za svoje privilegované práva, za svoje vlastníctvo, za svoju moc.“ BERĎAJEV, N. A.: „Ruská náboženská idea,“ s. 207. Navyše spomínaný asketický nezájum o pozemské záležitosti, po strate viery v Boha, ktorá askéze dáva zmysel, nevyhnutne prepadá v nihilizmus. „Ruský revolučný nihilizmus je aj zvrátená, svojou zlou stránkou obrátená ruská apokalypsa, ruské zameranie na koniec.“ BERĎAJEV, N. A.: „Ruská náboženská idea,“ s. 208.

Podľa Berďajeva sa možno na revolúciu pozerat' z trojakého hľadiska. Prvé je hľadisko revolučné a kontrarevolučné. Jedná sa o ľudí, ktorí sa aktívne na nej podieľajú, ale najmenej chápu jej zmysel. Druhé je hľadisko objektívne historické, či vedecké hľadisko ľudí poznávajúcich a pozorujúcich revolúciu, ale nepodieľajúcich sa na nej. Títo vedia veľa vysvetliť kritikou prameňov a demaskovaním historických príčin, ale vôbec si nekladú za cieľ pochopiť zmysel revolúcie. Až tretie hľadisko je pre autora kľúčové. Jedná sa o náboženské a apokalyptické hľadisko už prepojené so spomínaným historickým hľadiskom. Práve títo ľudia, ktorí vo svojom vnútri prijali revolúciu, mučivo ju prežívajú a povznášajú sa nad jej každodenný boj, revolúciu rozumejú najlepšie.¹³⁰

Totíž fenomén revolúcie má vždy, t. j. uvedomene, alebo neuvedomene náboženský základ. V duši človeka neprestajne viac či menej „drieme“ potreba vnútorného obrátenia a rozhodujúcej zmeny, ako obety svojho ja. „Iba pravé pokánie učiní z revolúcie duchovný zážitok. Prostredníctvom tajomnej sviatosti pokánia prichádza nový život. Iba pokánie oslobodzuje z moci temnej minulosti, zbavuje nás ťaživých príznakov.“¹³¹ „A jedine na túto premenu možno oprávnene aplikovať pojem „revolúcia“. Je to revolúcia ducha, ktorú môžeme nazvať aj „personalistickou“.¹³² Človek nie je definitívny statický monolit, ale aj neprestajne formujúce, utvárajúce sa bytie. Tak aj v duchovnom živote je vyslovene potrebná neprestajná vnútorná, duchovná revolúcia, je potrebná vnútorná apokalypsa osobných dejín. „Bdejte, lebo nevíete dňa ani hodiny!“ Avšak duchovná revolúcia obrátenia srdca človeka k Bohu, nemá nič spoločné s revolúciou v politickom, či ekonomickom zmysle slova. Opravdivá psychológia kresťanského pokánia je v priamom protiklade voči psychológii revolučnej, ako aj voči čisto pomstyctivým a hnevliwym snahám reštauračnej psychológie spojených s túžbou po starom hriešnom živote.¹³³ „Revolúcia nevytvára nový lepší život, ale starý, hriešny život v nej naopak dohníva.“ ... „Nový, lepší život je predovšetkým životom duchovným.“¹³⁴ Inými slovami povedané „revolúciu možno uskutočniť jedine v mene ducha, príroda, teda človeku vlastný inštinkt, totiž vytvára iba nové formy otroctva.“... „Cieľ ľudského života nie je sociálny, ale duchovný.“¹³⁵

Okrem náboženského pohľadu na fenomén revolúcie autor rozoberá aj spomínaný apokalyptický pohľad. „Apokalypsa nie je len zjavením o konci sveta, o poslednom súde. Apokalypsa je aj zjavením o stálej blízkosti konca v samých dejinách, ešte vnútri historického času, o súde nad dejinami vnútri samých dejín, je odhalením neúspechu dejín. V našom hriešnom, zlom svete sa javí ako nemožný nepretržitý, progresívny vývin. Vždy sa v ňom nahromadí mnoho zla, mnoho jedu, vždy tu dochádza k rozkladným procesom. Priveľmi často sa stáva, že sa v spoločnosti nenájdu pozitívne, tvorivé, obrodné sily. A vtedy je nevyhnutný súd nad spoločnosťou, vtedy sa na nebesiach ukáže nevyhnutnosť revolúcie, vtedy nastáva prielom v čase, vzniká prerušovanosť, dochádza k vpádu síl, ktoré sa dejinám javia ako iracionálne a ktoré, ak sa na ne budeme pozerat' zhora, a nie zdola, znamenajú súd Zmyslu nad nezmyslom, pôsobenie prozreteľnosti v tme.“¹³⁶

¹³⁰ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 137.

¹³¹ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 90.

¹³² GREČO, P.: *Revolúcia, demokracia a masová kultúra*, Vydavateľstvo MORNÁR A SYN, 2013, s. 58.

¹³³ Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 90.

¹³⁴ BERĎAJEV, N. A.: *Nový stredovek. Úvahy o osudu Ruska a Evropy*, s. 91

¹³⁵ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 52, 53.

¹³⁶ BERĎAJEV, N. A.: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, s. 137.

Berďajev teda uznáva, že revolúcia môže byť nástrojom v rukách Prozreteľnosti, v rukách Zmyslu, nástrojom predčasného súdu nad dejinami vo vnútri dejín, nástrojom vyššej Sily pre mobilizáciu našich ľudských síl, ale na druhej strane sa z pohľadu čisto ľudského, z pohľadu „zdola nahor“ stále bude javiť ako iracionálny živel. Človeku s revolúciou neprináleží hazardovať. Práve preto nemôže byť jednotlivcom, či spoločnosťou vedome chcená, ako nástroj čisto ľudskej činnosti. Takýto obraz revolúcie sa Berďajevovi jednoducho protiví.

Záver

V Berďajevom uvedených znakoch marxizmu ako náboženstva môžeme zreteľne rozpoznať tri základné elementy relígie, ktorými sú doktrína, organizácia a kult.¹³⁷ Doktrínou marxizmu je už spomínaný, Heglovou filozofiou dejín rafinovane inšpirovaný, ekonomický determinizmus vyrastajúci na substráte dialektického materializmu, ktorý v neoddeliteľnom spojení s miesiánskym, či chiliastickým očakávaním beztriednej spoločnosti tvorí nielen novú marxistickú doktrínu, ale aj nový marxistický kult. Organizáciou marxizmu je jeho totalitný systém kontroly s jasnými direktívami najvyššieho orgánu komunistickej strany, ústiacimi až do neľudského teroru, o ktorom nás presvedčila nedávna história. Našu pozornosť sme preto obrátili na spôsoby organizácie ľudskej činnosti dominujúce v marxizme, ktorými sú apoteóza práce, vedy a techniky.

Veľmi výrazným kultovým elementom marxizmu je apokalypsa dejín – revolúcia. Revolúciou sa počína nová, údajne jediná pravá dejinná epocha, epocha nového človeka, ktorý už jasne rozpoznáva fiktívnosť tmárskej minulosti, bežiac už len v ústrety optimistickej, pokrokovej budúcnosti. Dejinná nevyhnutnosť bude raz a navždy porazená utópiou pokroku a obetovaná na oltári revolučného boja, ako o tom svedčia slová známej piesne *Internacionály*: „Rozboríme sveta starý základ ... ľud bude vládnuť navždy sám.“ Na adresu marxistov Berďajev lakonicky poznamenáva: „Marxistov zakaždým poriadne dopáli, keď je ich učenie pokladané za akúsi teológiu, nikdy sa im však nepodarilo túto námietku vyvrátiť.“¹³⁸

Poukázaním na religiózny fundament a sakralizáciu politiky otvára Berďajev nové brány skúmania politiky ako náboženského javu a naopak náboženstva ako javu politického.¹³⁹ Berďajev je originálny v tom, „že rozvinul a doplnil Aristotelovu antropologickú konštantu, podľa ktorej je človek politický – štátotvorný živočích, o rozmer religiózny. Preto ak súčasné politické vedy nedokážu rozšíriť svoj horizont skúmania o religiózno-etický faktor, hrozí im, že stroskotajú v plytkých vodách racionalizmu. To znamená, že totalita pre nich zostane iba novou špecifickou podobou politického režimu.“¹⁴⁰

Počas celého svojho života Berďajev nevedel filozoficky akceptovať dialektický a historický materializmus, ktorý tvoril základ marxizmu. Sloboda jeho ducha mu nedovolila prijať v politickom ohľade ani marxistickú diktatúru proletariátu a tyranii. Jediné prečo mu marxizmus imponoval bol jeho sociálny protest proti nadvláde buržoázie a kapitálu, presnejšie povedané inteligentný protest, ktorý nie je živý militantnou nenávisťou, ale túžbou po reálnom pretvorení ľudskej spoločnosti.¹⁴¹ V tomto ohľade ostal v istom zmysle

¹³⁷ Porov. MATLOVIČ, R.: *Geografia relígií*, Prešov, 2001, s. 26.

¹³⁸ BERĎAJEV, N. A.: *Říše ducha a říše císařova*, s. 125.

¹³⁹ Porov. GREČO, P.: *Revolúcia, demokracia a masová kultúra*, s. 74.

¹⁴⁰ GREČO, P.: *Revolúcia, demokracia a masová kultúra*, s. 74-75.

¹⁴¹ Porov. KOMOROVSKÝ, J.: „Nikolaj Alexandrovič Berďajev a ruský kresťanský sociálny kriticizmus,“ in *BERĎAJEV, N. A.: Pramene a zmysel ruského komunizmu*, Bratislava, Kalligram, 2004, s. 199.

Berďajev „stigmatizovaný“ marxizmom navždy, pretože ostal romantikom budúceho lepšieho spoločenského zriadenia, avšak bez upadnutia do neriešiteľnej skepsy. Navonok síce vystupuje ako anarchista, burič a búrlivák, ale už to nie je búrlivák marxistického ducha, ale ducha premeneného, slobodného Ducha, ktorého si našla sama Pravda. „Nikdy som nebol materialista, čo do dôsledkov vzaté znamená, že som nemohol byť opravdivým marxistom. Vo filozofii som bol idealistom inšpiratívne vychádzajúc z Kanta a Fichteho. Pre mňa krása a dobro neznamenalí niečo relatívne, ale absolútne. Sú zakorenené v transcendentálnom poznaní, pričom relatívne môžu byť iba stupne, v ktorých ich chápeme.“ (...) „...marxizmus je lož, pretože existuje Boh, existuje najvyššia autorita a prameň moci, ktorý je duchovnou mocou.“¹⁴²

S odstupom času tak môžeme aj vďaka Berďajevovi skonštatovať, že sa stroskotané komunistické systémy implantujúce marxizmus rozpadli nielen pre ich falošný ekonomický dogmatizmus, ale predovšetkým pre ich pohrdanie ľudskými právami, za ktoré marxizmus paradoxne bojoval. Bez pravého náboženstva, ktoré obhajuje hodnotu človeka na základe životodarného vzťahu s Bohom, sú ľudské práva síce na istý čas obhájitelné zbožštenými marxistickými dogmami robotníckeho proletariátu, zbožštením práce, vedy a techniky, revolúcie a ideológie pokroku, ale trvalo neudržateľné. Skutočná katastrofa, ktorú za sebou zanechal marxizmus, nie je ekonomickej povahy. Potvrďuje to aj fakt, že sa bývalí komunisti bez váhania stali ekonomickými liberálmi.¹⁴³ Naopak pravá katastrofa spočíva v deštrukcii morálneho svedomia, na ktoré autor sústavne obracia čitateľovu pozornosť.

Berďajevovi leží na srdci vyprahnutosť duše oklamaného človeka, ktorá je spôsobená podriadením morálky požiadavkám pseudo-religiózneho systému marxizmu s jeho chiliastickými, mesiánskymi a markionistickými očakávaniami lepšej budúcnosti. Je poľutovaniahodné, že spomínanú morálnu deštrukciu nemienili a ani nemienia liečiť, či už bývalí komunisti, alebo ekonomickí liberáli, ale naopak im imponuje v uskutočnení ich politicko-ekonomických plánov. Otvára sa tak nebezpečný priestor pre recidívu rovnostárskeho proletárskeho marxizmu v rafinovanej metamorfóze najširšieho spektra neo - marxistických rovnostárskych doktrín akými sú rovnosti medzi mužom a ženou, rovnosti kultúr, rovnosti etnických skupín, rovnosti „diskriminovaných“, „marginalizovaných“ skupín homosexuálov, rovnosti atď...

„Keď je ľudská spoločnosť posadnutá túžbou po rovnosti, znamená to, že sa končí renesancia a nadbytok tvorivosti. Rétorika rovnosti je rétorikou závidia, je to záviť bytia iného človeka a neschopnosť upevniť bytie v sebe. Túžba po rovnosti je túžbou po ničote. Moderná spoločnosť je posadnutá túžbou premiestniť ťažisko existencie, ktoré je v bytí každého z nás, na závistlivú negáciu bytia druhého. To sú znaky rozkladu.“¹⁴⁴ Kiež by si tieto prorocké slová Berďajeva uchovávalo v pamäti čo najviac kajúcich srdc, aby si tak v budúcnosti nikdy nevybrali svoju krutú daň.

Daniel Porubec

¹⁴² BERĎAJEV, N. A.: *Christianstvo i klassovaja borba*, Praga, 1931, s. 16-17, 20.

¹⁴³ Porov. RATZINGER, J.: *Európa, Jej základy v súčasnosti a v budúcnosti*, s. 30.

¹⁴⁴ BERĎAJEV, N. A.: „Koniec renesancie,“ in *Kultúra*, (preložil Igor Kšiňan), č. 14-15, 2001, www.kultura-fb.sk/new/old/stare/berdajev%206-14.htm [11.08.2019]

